

Дзеркало Мойого Життя

Ада Горгота

Ада Горгота

Дзеркало Мого Життя

Дорогія внучці Наталі присвячую

ст. 2001
Дорогий пан Марк
big автора Ада

*Дякую моєму чоловікові Мар'яну Горготі–Дальному
за допомогу і терпеливість.*

Дорога Наталю !

У місяці квітні тобі сповнилося десять років. Ти святкувала свій день народження з твоїми приятельками, а згодом із мамою, татом, бабусяю, дідом і з тіткою Іриною.

Приїхавши з твоїх уродин додому, мені пригадалися мої дитячі роки. Як я ще жила в Україні, я ніколи не мала таких уродин, щоб святкувати разом з бабусяю і дідом. Я їх навіть не пам'ятаю. Їх забрали комуністи до таборів і ми більше не чули про їхню долю. В комуністичних таборах загинули від голоду, холоду і від різних хвороб мільйони невинних людей. Моя мама розказувала мені, що обидвоє мої бабусі та дідусі були добрими, порядними і працьовитими людьми. Вони працювали на своїх великих господарствах і жили заможнo аж поки владу здобули комуністи, які все від них забрали...

Знаєш, Наталю, це були жорстокі й страшні часи, тому мені хочеться дещо про них тобі розказати. Мій тато любив оповідати мені і моєму братові про Першу світову війну, коли він був офіцером російської, а пізніше української армії. Я завжди з великим зацікавленням слухала. А ще цікавіше було слухати про інші країни, в яких тато бував. Мені все це видавалось, як у казці або у фільмі. У той час я й думати не могла, що сама побачу багато цікавих країн і житиму в Італії, Англії та найдовше в Канаді. Може деякі пригоди з мого життя будуть цікавими і для тебе...

Коли я мала 10 років, у світі розпочалася Друга світова війна. Мого тата цим разом не взяли до війська, бо в його паспорті було записано, що він є грек, хоч він народився в Україні і його мама була українка. Мені часто казали, що я дуже подібна на неї. В паспорті моєї мами (а твоєї прабаби) було зазначено, що вона полька, бо її предки прибули в Україну з Польщі. Я до 14 років виростала в Україні, дуже полюбила її природу, людей і досі почуваюся українкою. Думаю, що ти так само любиш Канаду, бо тут ти народилася, тут живеш і Канада — це твоя країна.

Мені в Україні було нелегко жити, бо в той час над нами володіли росіяни та ще й найгірші, бо — комуністи! Я була ще маленька, але трохи пам'ятаю як люди і діти вмирили з голоду, бо влада забирала в них усе та вивозила вагонами до Росії або продавала на сві-

тових ринках. Мій тато працював старшим бухгалтером і добре заробляв, але й за гроші не все можна було дістати. Бракувало харчів, одягу, забавок, інструментів. Часто мама і тато не могли нам дати те, що добрі батьки завжди стараються дати своїм дітям. Хоч вони нас любили і всіляко підтримували. Я в той час була постійно голодна і мріяла, як би то наїстися білого хліба з маслом. Деколи я ходила з татом у поля і ми вибирали з землі здичавілі свисташки. Це вважалося "делікатесом".

Я і брат ходили до школи. Я добре училася. Любила виступати на сцені, деклямувати вірші і танцювати. Я дуже хотіла навчитися грати на гітарі. Тато обіцяв купити мені гітару й послати мене до музичної школи. На жаль, це не здійснилося. З вибухом жорстокої війни всі мої дитячі мрії пропали. Росія (яка називалася тоді Союз Радянських Союзів), захопила зразу Західну Україну і Білорусь, Литву, Латвію, Естонію і Молдову. Але через півтора року сильна німецька армія несподівано вдарила на Союз Радянських Союзів і скоро забрала всю Україну від росіян для себе. Дехто сподівався, що під німцями буде краще жити, бо це європейський народ з великою культурою. Але сталося не так. Німці закрили українські школи, бо не бажали, щоб ми вчилися і стали розумніші за них. Старших дівчат і хлопців вони вивозили тисячами до Німеччини на тяжку рабську працю на фармах і у воєнній індустрії. Німці їм майже нічого не платили, не одягали їх і дуже погано годували. Більшість тих хлопців та дівчат уже ніколи не повернулися до своїх батьків. Багато померли в Німеччині ще під час війни від поганих харчів і від альянтських бомб, ще більше совєти вивезли по закінченні війни з Німеччини на тяжкі роботи в сибірських таборах і лише небагатьом пощастило виїхати на контрактну працю до Канади та до інших вільних демократичних країн.

Нам вийшло трохи інакше. Тому, що мій тато був українським патріотом і воював раніше з росіянами за вільну Україну, з приходом до нас німців, тата місцеві люди вибрали бургомістром (мейором) нашого міста. Тато любив людей, довіряв їм і часто допомагав чим тільки міг. Але за совєтської влади ми тут не могли жити, бо комуністи тата арештували б так, як бабусю і діда. Тому ми переїжджали кожні два роки до іншого міста, де нас ніхто не знав. І тому я не мала близьких товаришок, з якими разом могла б відзначати день мого народження і взагалі дружити.

Тепер я надіялася, що в Новоукраїнці ми будемо жити вже довший час. Я полюбила це степове місто. Багато людей у цій око-

лиці пам'ятали наших батьків та дідів і шанували їх. Ми мали недалеко, в Кіровограді, гарну хату і сад над річкою, тут було наше коріння, яке я так мало знаю.

Але пройшло тільки два роки як ми мусіли залишити це наше гніздо, хоч і не думали, що назавжди... Наближалось Різдво Христове 1944 року. Ми з татом вибрали гарну ялинку і принесли додому. Тієї зими випав глибокий сніг і по-дорозі я бачила багато зайчиків, які шукали що-небудь поїсти.

Ми з братом ялинку гарно вбрали, понавішували на неї різні прикраси, які самі робили, хоч бракувало кольорового паперу та інших матеріалів. Наш один знайомий приніс чотири яблука, які пахли на всю хату. Це була найкраща прикраса, бо дістати в той час узимку яблука було дуже тяжко. Але відсвяткувати Різдво вдома ми не встигли...

Я дуже добре пам'ятаю той день, коли тато довідався, що комуністи знову прорвали німецький фронт і наближаються до Новоукраїнки. На другий день, цебто 3 січня 1944 року, німецьке військо мало вигнати всіх дорослих мешканців з міста копати в замерзлому полі глибокі рови проти російсько-комуністичних танків. Батьки знали, що ці рови танків не спинять, тому вирішили негайно виїхати якнайдалі від фронту. Тато дістав нашвидку коні і два вози з будами проти дощів та снігу. Ми з поспіхом повиносили з хати запаси харчів, убрання та інші найконечніші речі й навантажили на вози. Хтось повідомив татову сестру, а мою тітку Христину, і вона прибігла до нас попрощатися. (Я тільки цю одну тітку знала, бо всі інші повиїжджали до великих міст після арештів їхніх батьків. Ще з двома я зустрілася аж через 25 років, коли відвідала Україну.)

Дуже тяжко було залишати хату, а в хаті самотню ялинку. Але фронт був уже близько, з північно-східного боку доносився гук гармат і треба було поспішати. Тато сів на першого воза, брат Стасьо на другого і так ми поїхали подалі від фронту, в незнане.

Ми їхали багато днів, тижнів, місяців. І зустрічали щоразу більше втікачів, таких як ми. Я мала тоді 14 років і не дуже орієнтувалася куди ми їдемо. Ми повинні були їхати на захід, але там вже стояв фронт і туди не пускали. Нас скерували на південь, до Румунії. Перед нами часто розривалися міни і вбивали тих, що на них наїхали. Поблизу вибухали гарматні снаряди, з літаків скидали на нас бомби, хоч бачили, що ми не військові. Ми були тепло одягнуті, але дуже мерзли, бо ж ще була зима, а ми переважно ночували в полі і

не могли погрітися, втомлені й голодні коні деколи не мали сили нас везти, особливо в горах, і ми всі помагали пхати вози.

Часами ми заїжджали до хат, які були порожні, бо їх власники вже виїхали. Тоді можна, було трохи нагрітися і посушити одержу, але до хати напихалося стільки людей, які втікали з нами, що бракувало місця, щоб лягти спати бодай на землі... Найтяжче було пробиратися через високі гори Карпати — з Румунії до Мадярщини і знову на північ, з Мадярщини на польсько-українське пограниччя. В горах було мало хат та сіл і люди були дуже бідні. Ми часто зупинялися на полянах на кілька днів, щоб дати коням і коровам відпочити. Та й не було чого поспішати, бо війна звідси була досить далеко і німці самі не знали, що далі робити з сотнями тисяч утікачів. Тут всюди були великі ліси і кожного дня падали дощі. Люди розкладали на каменях вогні й варили їжу зі своїх запасів та сушили намоклу одержу, хоч раптовий дощ часто заливав вогонь.

Вертатися додому ми не могли, бо там уже господарили російські комуністи і через фронт нікого не пропускали. На весні німці спрямували нас уздовж польсько-української етнографічної границі на північ, аж під Варшаву. Тут були мішані польські та українські села, які одні з одними ворогували. Ми ніколи не були певні як вони нас зустрінуть і чи побачимо ранок. Тому втікачі щоночі виставляли вартових, які всю ніч не спали, а слідкували за всім підозрілим.

До Варшави ми не доїхали. Німці чомусь скерували нас на схід, до Білоруси, близько німецько-радянського фронту, де в лісах було повно всяких партизанів. Тут стояв німецько-козацький табір і нас поселили в бараках. Тут нам уже давали харчі на пайки, ми мали дах над головою і могли бодай у сухому спати. Вже було літо і я любила виходити з братом у поля або в ліс пасти корову і коней. Ми вели з собою корову з дому, бо вона давала молоко, а це було дуже важливо для здоров'я.

Ми збиралися з дівчатами і хлопцями, розважалися і їздили на конях. Там я й навчилася їздити верхи. Я любила їздити скоро, а тому, що не мала сідла, то часто падала з коня. Ми також любили співати на весь ліс. Мій брат дуже добре співав, а також тато. Вони дістали цей талант від бабусі. Тільки я не була добра до співу, хоча була подібна до неї.

Свого брата я дуже любила. Він був старший від мене, мав уже 18 років. Він був надзвичайно добрий і гарний. Казали про нього, що був також розумний і я гордилася за нього.

Але лихо не спало. Одного ранку, як вели пасти коней, я не схотіла йти з братом, хоч як він мене просив. Наш тато збирався їхати до міста Барановичі і я була рада, що він пообіцяв узяти мене з собою. Моя мама не любила десь їздити, то тато брав мене і завжди зі мною багато розмовляв. Він звертав увагу на красу довколишньої природи і казав, що треба любити не тільки гарні квіти і дерева, але також звичайний бурян, бо й він має свою красу. Також людей треба любити не тільки гарних, здорових і багатих, але й калік, і бідних. Ця наука залишилася мені на все життя, хоч у багатьох людях розчаровуюся, як розчаровувався і батько.

З якоїсь причини ми не поїхали до міста. Здається, злякалися наближення фронту. Я жаліла, що не поїхала з братом, там напевно було веселіше. Аж тут прибіг до нас задиханий чоловік і розказав, що партизани вбили одного з тих, що пасли коней, а мого брата забрали з собою. Для мене це була страшна вістка.

Тато та інші люди зразу посідали на коней і поїхали в ліс шукати брата. Але скоро стало темно і вони вернулися до табору ні з чим. Ми були ще тиждень у цьому таборі і тато кожного дня їздив по селах, щоб щось дізнатися про сина, але люди говорили різно. В одному селі казали, що він під вартою в них ночував. Він був легко ранений у руку, але його заставляли грати на гітарі та співати українських пісень. Може були б його знайшли і викупили, але за тиждень ми виїхали, бо по нас уже стріляли з гармат і якщо б ми зупинилися ще на день чи два — то всіх нас могли тут перестріляти.

Ми везли ще з дому собачку, Бобика. Ми всі його любили, а він любив нас, але найбільше — брата. Як ми стали на відпочинок і випустили Бобика, щоб трохи побігав, — він зразу побіг до лісу. Ми кликали його, щоб повернувся, але він не послухав: пішов шукати брата. Може і знайшов, але ми вже ніколи більше не зустрілися, ані з ним, ані з братом. Мусили їхати зі своїм горем у незнане самі. Я не можу тобі переказати словами як переживали цю втрату мої батьки і я. Вони втратили єдиного сина, а я — любого брата, якого ніколи не забуду. Хоч ми завжди мали надію і навіть тепер, коли пишу ці рядки, що брат залишився живий і десь живе під зміненим прізвиськом.

У точ час я була ще неповнолітня, але пробувала допомагати батькам чим тільки могла. Коли не стало Стася, ми вже не могли їхати двома возами. Тож дещо продали (навіть два коні), решту речей переклали на кращий віз і вирушили знову в дорогу. Ми вже не

знали куди нам далі втікати. Боялися потрапити в руки комуністів, боялися різних озброєних партизан і бандитів, але також боялися німецьких нацистів, які ненавиділи слов'ян, були люті, що програють війну і без причин арештовували та стріляли всіх, хто їм не подобався. І куди б ми не їхали, а східний фронт постійно наближався до нас.

Десь під осінь нас усіх зібрали в одному місці і завантажили разом з возами, кіньми та коровами у вагони довгого поїзда. Нас повезли поволі через Мадярщину, Австрію і височезні гори Альпи та висадили на невеликій станції Жімонне, в Італії, недалеко австро-німецького та югославського кордонів.

◆ В Італії

Нас поселили у підніжжі Альп у таборах, де раніше розміщувалось італійське військо. Кожній родині дали окрему одну кімнату. Регулярно давали нам харчові пайки, отже могли з того жити. Природа тут була чудова — сади, виноградники. Погода була також гарна. Тільки б жити, але спокою не було і тут. Всі села і міста Північно-східної Італії були переповнені військом, найбільше козаками і їхніми родинами. А в горах було багато югославських та італійських партизан. Вони воювали проти німців і козаків. Малі літаки часто обстрілювали нас, дітей, що пасли коней і корів. Ми ховалися за скелі і під великий міст.

Козаки дуже погано поводитися. Вони багато пили алкоголю, бешкетували і грубо лаялися. Тато вже раніше вирішив якось відірватись від них. Нас записали виїхати до Німеччини на роботу і перевели до перехідного табору. Там чекало понад 400 людей на свою чергу до виїзду.

Наближався Новий рік. Пам'ятаю був соняшний і теплий ранок 22 грудня. Мама поралася зі сніданком, а тато мене чогось посварив і я розплакалася. Він мене дуже любив, рідко сварив і я завжди думала, що тільки я маю такого доброго тата. Я була перечувлена, можливо, щось недобре передчувала. Ми ще не зїли сніданку, як почули протяжну тривожну сирену. Це означало, що летять американські літаки і скидатимуть бомби. Мужчини почали відразу виганяти жінок і дітей з табору в поле та в недалекий лісок. Самі мали тікати наостанку. Це був останній раз, коли я бачила свого улюбленого тата живого.

Тільки ми поховалися в кущах, як почули гук багатьох мото-

рів, а за хвилину й голосний свист та розриви бомб. Матері молили-ся, а діти плакали. Я чомусь несвідомо робила з патичків хрестики. Літаки скоро відлетіли і все навколо затихло. З табору прибіг до нас старший чоловік, якого ми знали, і приніс нам страшну вістку: бомби вбили та поранили багатьох мужчин, а серед убитих і мій тато! Я не повірила йому й розкричалась, але швидко побігла до табору.

А в таборі інші підтвердили, що все це жорстока правда. Ранених уже повезли до шпиталю, вбитих також кудись забрали. Ми шукали тата до вечора, але не могли знайти. Ніхто не хотів залишатись у таборі на ніч, лякаючись другого бомбардування. Люди з кіньми почали втікати і я з мамою також. Але ми були прибиті горем, цілком виснажені й не мали вже сили йти далі. Ми зайшли до чужої хати при дорозі. Там уже було багато людей. Господарі переживали своє горе. Господиня, плачучи, обняла мене і маму та промовила: "Нашого сина забили німці, а вашого тата й мужа — американці. Ой, Боже, Боже, і коли цьому настане кінець?"

Ховали ми разом тата і 350 інших убитих того дня. Ховали під горою, на поляні, серед виноградників. Прибуло багато людей і священників. А під час відправи налетіли знов літаки і люди почали розбігатися. Але літаки цим разом бомб не скинули.

Поховали ми тата і не знали, що далі робити. Мама від розпучки розхворілася і стала байдужою до всього. А я мусіла дбати про неї, про себе та й про корм для корови та коня.

По якомусь часі всі німці вже відходили до Німеччини і наказали нам, втікачам, їхати за ними. Ми з мамою не схотіли їхати до Німеччини і заховалися в італійців у хаті. З нами залишилася ще одна родина, з Києва. Вони мали трохи старшу від мене дочку, її мама була вчителькою і добре знала італійську, німецьку та англійську мови. Щоб трохи відійти від страху і бути зайнятим, вона почала вчити мене та дочку італійської мови. Завдяки їй я скоро навчилася по-італійському. Це нам пізніше дуже допомогло. На жаль, я давно забула прізвище цієї доброї вчительки і майже забула італійську мову.

Боячися німців і партизанів ми кілька днів не виходили з хати, тільки один раз увечері, за порадою господаря, ми закопали на горі деякі речі, щоб ніхто від нас не забрав. Одного дня стало тихо і ми подумали, що війська в селі вже нема. Ми з мамою вийшли, щоб щось здобути для корови, бо вона голодна, а ми ж від неї мали молоко.

Не встигли ми далеко відійти, як за плечима хтось до нас

крикнув по-німецькому, щоб стати. Ми обернулися і побачили дві постаті в німецьких уніформах. Один виглядав на німця, а другий — на татарина. Німець наказав йому:

— Відведи їх під міст, зроби, що хочеш, але застрель!

Татарин був дебелий і суворий. Нам говорили, що всі вони жорстокі, особливо до жінок. Він крикнув сердито, щоб іти вперед, а в мене ноги тремтіли з переляку. Коли німець побіг далі шукати таких, що не виконали наказу й залишилися, я почула тихе, по-російському, — "Втікайте?!"

Ми, не повіривши своїм вухам зупинилися, татарин у німецькій уніформі повторив голосніше:

— Втікайте, вже! І будьте здорові. Може ще вдома побачимось колись.

Я не пам'ятаю чи ми йому якимось подякували. Але пригадую, що в цю хвилину почав падати густий дощ, а ми з мамою покотилися з горбка в кущі і щасливо добігли до хати. Наші нові "господарі" вже думали, що нас постріляли.

Я ніколи не забуду людину, що дала нам ще пожити. Той страшний татарин, може й з України родом, залишився в моїй пам'яті доброю, благородною людиною. Тож ніколи не можна судити людину по її вигляді чи національності. Прошло ще кілька днів. Німці і козаки остаточно відступили на північ, до Австрії, а до нас прийшли американці й італійська цивільна влада.

◆ У Польському таборі

Ми вирішили з нашими київськими знайомими залишити італійця і перебратися до недалекого міста. Ми сказали йому, що будемо шукати в місті якоїсь роботи. Господар відповів:

— Ідіть. А ті речі, що ви закопали, хтось напевно вкрав. І корова вже не ваша, а моя. До міста не зможете її взяти.

Ми взяли валізки й деякі речі, лише стільки що могли самі нести. Коней ми вже не мали, бо їх забрали в нас партизани. Не забуду як я підійшла до нашої Маньки (так ми називали корову), з плачем обняла її і цілувала. Вона, мабуть, відчула, що ми з нею прощаємося. І в неї великими краплями падали на землю сльози. Мій улюблений кінь також плакав і ніяк не хотів залишати мене саму, хоч партизан підганяв його нагайкою... Був початок травня 1945 р. Мені сповнилося 16 років життя. Нам треба було перейти з клунками

річку, бо довгий міст був розбитий бомбами.

Ми трималися разом і помагали одне одному як котресь падало. Річка текла з гір і вода була ще холодна. Коли ми вийшли на берег — вся одежа була мокра. Але небо було соняшне і ми трохи підсушилися та відпочили, навіть зраділи. На диво, ніхто з нас тоді не перестудився. Так пройшла ще одна невідзначена річниця з дня народження.

Прощаючись востаннє з могилою батька, яка стояла тут неподалік, я з якимсь докором запитувала: Чому ти нас залишив так рано? І що ми будемо робити без тебе і без брата? Але хіба ж він цього хотів?

Дочка вчительки, Лена, мала в місті приятеля італійця. Вони любили одне одного і він зрадив, коли ми до нього прийшли. Він допоміг нам знайти квартиру, а це було нелегко в той час. Нас було п'ятеро. Нам дали велику кімнату, в якій було, звичайно, тільки два ліжка. Мені з мамою довелося спати на твердій підлозі. Господиня сказала, що за квартиру і харчі нам доведеться дещо робити в хаті та на господарстві. Правда, наші знайомі в скорому часі перейшли на іншу квартиру, а їхній приятель італієць, допомагав нам дістати якісь документи.

Мама була дуже худа й обезсилена з горя, але мусіла прати руками та виконувати іншу роботу. Одного дня ми пішли до міського будинку, щоб отримати дозвіл на тимчасове перебування в Італії. Коли ми увійшли в почекальню, почули в другій кімнаті страшний крик і стогін. За хвилину відкрилися двері й карабінери вивели з тієї кімнати кількох людей у німецьких поліцейських уніформах. Вони були дуже побиті і в крові. В кімнаті я також побачила кров на підлозі і на стінах. Я налякалася і почала дрижати. Начальник завважив це, і хоч був сердитий, посміхнувся до нас та пояснив одним словом: — Гестапо.

Так називалася найжорстокіша гітлерівська поліція, яка за час війни знищила мільйони ненімців і якої всі боялися. Тепер італійці відшлячувались тим гестапівцям, яких зловили при втечі з Італії.

Начальник розпитав нас хто ми є, хто нас прислав і чого ми хочемо. Я вже трохи знала італійську мову, ми легко порозумілися і це багато допомогло. Він виписав нам дозвіл на перебування в Італії і порадив звернутися за допомогою до польського табору, що саме організувався біля Анкони над Адріатичним морем. Цей табір був для польських жінок і дітей, чії батьки та чоловіки воювали в кор-

пусі генерала Андерса проти німців як частина англійської армії. Я лише пізніше довідалася, що військо Андерса постало в советській Середній Азії з тих сотень тисяч поляків, яких російські комуністи виселили в 1940 році з Західної України на Сибір або забрали в полон. Багато з них були українці, але не признавалися, бо до польського війська їх не прийняли б і залишили б у Сибірі тяжко працювати.

Коли ми приїхали потягом до Анкони, ми зразу зголосилися до польського табору, але нам там сказали, що цей табір тільки для поляків. А ми не вміли говорити польською мовою і навіть не все розуміли як до нас говорили. Але ми дуже просили, щоб нас прийняли, бо нам немає куди подітися. Якщо нас не приймуть до цього табору, то росіяни насильно вивезуть нас з Італії прямо в Сибір, на тяжкі лісові роботи. Ми переконували таборових урядовців, що моя мама походить з польського роду, але не говорить по-польськи, бо народилася і виростала в Україні, серед українців і росіян. Для доказу мама показала урядовцям польський молитовник, який подарувала їй її мама чи бабця в день шлюбу.

Старший урядовець нас вислухав, задумався, а тоді встав з-за столу й кудись пішов. А як повернувся, то сказав: "Ми вас приймемо. Будете отримувати харчовий пайок і вчіться польської мови. А як приїде до табору советська репатріаційна комісія — не показуйтеся їм на очі".

І так, здавалось, ми врятувалися цим разом від примусового вивозу на Сибір. Треба мати на увазі, що в той час Англія, Америка і Советський Союз, на домагання Сталіна, підписали в Ялті умову, що всі советські громадяни, які так чи інакше опинилися після закінчення війни в Німеччині та в інших європейських країнах, мусять повернутися "на рідину". А таких людей нараховувалося кілька мільйонів. І ми вже знали, що їх комуністи везуть переважно не додому, а в сибірські лагери. Тому ми так боялися.

Почалося наше друге таборове життя в Італії. Спочатку нам було тяжко порозуміватися і ми завзято вчилися польської мови. Вона видавалася нам дуже тяжка, зокрема вимова багатьох слів. Але я вкоротці подружила з дівчатами і вони мене вчили говорити та писати по-польськи.

До табору справді часто приїжджали представники советської комісії шукати "своїх" людей та намовляли їх повертатися "на рідину". Пам'ятаю як кілька разів ми кидали вечерю, бігли до моря і там ховалися між людьми. Було тяжко все це переносити. Мама ду-

же хворіла, вона втратила чоловіка і не знала, де її син. У неї було тільки 42 роки і ми обидві почувалися серед чужих, як сироти.

Та за якийсь час ми набрали сили, мали що їсти, познайомилися з новими людьми. Маму взяли на працю до кухні варити для дітей, так що мені часом попадали американські шоколади, вперше в житті я їла також помаранчі.

За деякий час нас усіх перевезли в більший табір. Я вперто навчалася польської мови і коли в місті Барлетто зорганізували польську гімназію мене туди прийняли. Вона містилася в великому будинку, де раніше була приватна італійська школа. Ми там училися і жили. В кожній кімнаті жило шість дівчат. У цьому ж будинку мешкали також наші учителі. Будинок мав два поверхи, великі вікна, а на третьому поверсі була тераса. Я часто туди ходила читати вголос, щоб поправити свою вимову. Спочатку я почувалася в школі дуже самотня. Пізніше довідалася, що в школі є більше українок, але не всі признавалися і всі говорили добре польською мовою, бо народилися в Польщі і ще там ходили до школи.

В гімназії була заведена строга дисципліна. Нам самим не дозволяли нікуди виходити, день і ніч стояв вартовий на дверях. Маму я могла відвідати тільки в неділю, коли дали перепустку. Нас одягнули в військові однострої. Часом водили разом в італійське кіно або на берег моря. Всі маршували в колоні і голосно співали польські патріотичні пісні. За нами бігли італійські діти і навіть гарні старші вже хлопці. Я найкраще знала італійську мову і мене часто кликали, щоб перекладала.

Мені потрібно було більше вчитися ніж іншим дівчатам, бо я ще не опанувала як слід польську мову і зовсім не знала літератури, польської історії, термінології тощо. В той же час я дуже боляче переживала втрату тата і брата. Мені було тяжко погодитися з фактом, що я вже ніколи не побачу свого тата. Про брата ще мала надію, що одного дня він знайде нас і буде нами опікуватися. Мені часто привиджувалося, ніби він до мене іде. На жаль, мої надії не сповнилися. Якщо б брат жив, то по війні напевно шукав би нас. Може шукав, але не знайшов. Ми розшукували його через Червоний Хрест, через газети, тіток, знайомих, але безрезультатно.

А школу треба було пильнувати, бо за найменшу провину могли мене викинути як українку. Одного разу вчителька географії вийшла з кляси, а нас четверо дівчат заглянули в її класний зошит, щоб побачити, яку оцінку вона нам дала. Раптом відкрилися двері і

вона побачила нас. Тим дівчатам нічого не сказала, а мене повела до директорки, щоб та покарала.

Директорка висварила мене і сердито сказала:

— Ти собі запам'ятай, як ще раз провинишся, — то викинемо зі школи назад до табору. Такі випадки вже були з українками.

За якийсь час я привикла до дівчат, а може вони привикли до мене. Я вже мала подруг і не почувалася так осамітнено. Їхні батьки (переважно військові офіцери) часто відвідували їх і привозили гостинці. Дівчата зі мною ділилися.

Кожного ранку, перед сніданком і лекціями ми всі ішли до каплиці, яка була в тому ж будинку. Ми молилися разом. Раз на тиждень ми мали лекції з релігії.

І так без більших подій пройшов шкільний рік. Советські людолови все ще вільно їздили по Італії і виловлювали "своїх" людей, які не хотіли вертатися під сталінську деспотію. На щастя, до нашої школи вони доступу не мали.

Англійці заохочували поляків та українців добровільно повертатися до своїх країн під комуністичну диктатуру, але охочих знайшлося небагато. Італія нас не хотіла, бо й для італійців у той час бракувало харчів, квартир та робіт. Тож англійський уряд пообіцяв забрати всіх поляків з Італії до Англії, хоч й англійцям у війну та кілька років по війні з харчами було тяжко. Англія почувалася зобов'язана дати притулок тим полякам, які допомагали англійцям перемогти гітлерівську Німеччину, а тепер, так як і ми, не могли повертатися до своєї країни, бо там господарили вже російські комуністи.

Особливо багато поляків з армії генерала Андерса загинуло в Італії, у тяжких боях з німцями за Монте Касіно. Про це нагадує популярна пісня "Червоні маки під Монте Касіно", яку ми часто співали. Хочу згадати, що в битві під Монте Касіно згинуло також багато українців, які служили у війську генерала Андерса і допомагали англійцям. Сам Андерс народився в тій же околиці, що твій дідо. Жінка Андерса була з українського роду.

Моя мама виїхала до Англії раніше, ніж учні школи. Коли нас привезли до табору в Савтгамптон, то мама вже нас зустріла тут. Але нас примістили в інших бараках. Ми належали навіть до іншої кухні. Перед виїздом з Італії нас запевняли, що в Англії будемо вчитись безплатно в англійських школах. Але прибувши сюди, ми вже не вчилися; до жодної школи нас не послали, а заставили ходити по черзі до кухні — мити посуд та інші речі.

Англійські сніданки — два шматки тосту і тоненький кусочок жовтого сиру та чай з молоком — мені дуже смакували. На обід давали приблизно те саме, а на вечерю найчастіше розварений зелений горох і суп з того самого гороху. Правда, в супі плавали маленькі кусочки м'яса і хліба, але для ситості цього було замало.

Я мала добру приятельку Галину (Кудлу) і з нею ми всім ділилися. Пізніше, вже у Торонто, я стала хресною мамою її дочки Мірці. Ще тепер ми з нею згадуємо, як моя мама десь роздобула дві великі картоплини і ми зварили їх з лущинням. Такої запашної і смачної картоплі ми більше не їли! За короткий час нас розпустили і я перейшла до маминого бараку.

Мама познайомилася з дружиною капітана, яка відкрила в таборі читальню з газетами і книжками. Вона взяла мене безплатно до помочі, тому я часто перебувала в читальні. Неподалік була кантина для офіцерів. У ній працювали місцеві англійські дівчата. В Англії в той час дівчата мусіли — майже, як військо — відпрацювати два роки поза своїм домом.

Одного разу зайшов до читальні молодий, дуже пристійний офіцер. Виявилося, що він знайомий, а може навіть родич завідувачки читальні. Взявши якусь газету, він здивовано поглянув на мене раз, другий. Наші очі зустрілися і я засоромилася. Якимось дивно стало мені. Я, мабуть, з першого погляду закохалася в нього.

До того часу я боялася чоловіків в уніформі і ніде ні з ким не ходила, хоч мала вже близько 18 років. Коли закривали читальню, він підійшов до мене, представився і запитав чи я сама йду додому, бо він хотів би провести. Я не боялася його, бо він був знайомий капітана, тож щось соромливо бовкнула і ми пішли. Я була така зворушена, що майже не пам'ятаю про що ми говорили в дорозі. Казав мені, що ще вдома знав українців по школі і прихильно про них висловлювався.

Коло бараку чекала мама. Я їх познайомила. Незабаром він чемно попрощався, поцілувавши мене в руку, як це прийнято здавна, зокрема серед поляків. Мама почала розпитувати мене про нього, я їй щось відповідала, але про нього думала. Тієї ночі я не спала: серце калатало і думки весь час навколо нього...

Пізніше я з ним бачилася і говорила часто. І таки дуже залюбилася. Знаю, що я йому подобалась також. Він приходив до нас, приносив шоколад з кантини, завжди повідомляв, коли до табору приходили російсько-комуністичні представники, вимагаючи ви-

дачі своїх підданих громадян. Всі ці "представники" належали, очевидно, до страшного КГБ. Вони мали списки, які він мені показував, і я бачила в них наше прізвище. Тож небезпека була все ще реальною. Але мій "принц" запевняв, що поляки нас не видадуть советам.

Мама теж була рада, що він до нас приходив, хоч ніколи не лишала нас самих. Одного разу він прийшов раніше. Мама забарилася в сусідки і ми були в кімнаті самі. Він розказував більше про себе й про свою родину. Його батьки до війни були заможними міщанами. Вони мали у Варшаві крамницю з хутрами. Де вони і що з ними тепер — він не знав, хоч і розшукував їх. Більшість мешканців Варшави німці у війну постріляли або забрали на різні роботи. Він називався Богдан, мав 26 років і був справді гарний. Мабуть, користаючи з моменту, він сів коло мене й хотів обняти та поцілувати. Але я мимохідь, з острахом, відхилилася, бо я ще з хлопцем не цілувалася.

В той час увійшла мама і він змішався. Романсу між нами так і не вийшло. Дальша розмова не в'язалася і він скоро пішов. Казав, що має ще працю в канцелярії... А за кілька місяців мій "принц" несподівано одружився з місцевою дівчиною, яка працювала в кантині. Мені говорили, що мусів, бо вона очікувала дитину. Жили вони погано й до року розлучилися. А я переживала довший час, надіючись, що ще десь, бодай випадково, зустрінемося. Але — не судилося.

Зате судилося зустрінути його приятеля, який виявився цілком іншим, брутальним і спричинив багато болю та горя в моєму житті. А тим часом, деякі родини виїхали з табору неохоче до Аргентини, щоб бути якнайдалше від комуністів. Ми з мамою залишилися в таборі, все боячися, що нас таки вивезуть насильно "на родину". Нас не вивезли. Але залякували довго, ще навіть у Канаді.

Особливо тяжкий період довелося мені пережити в англійському Лондоні. Я працювала там швачкою, а вечорами брала курси шиття і дизайну. Лондон мені подобався і я б там жила, якщо б не переслідування, шантаж, часті погрози і навіть побиття від згаданого вище нелюда. Але я мусіла мовчки терпіти поки отримала документи на переїзд до Канади. І хочеться забути про той гіркий час, і не писати про нього.

◆ Ми в Канаді

До Канади ми їхали великим кораблем "Аквітанія" 10 днів. На океані весь час були бурхливі хвилі. Мене заколихувало так, що

по трьох днях я не могла нічого їсти. Мама якось трималася, а я не могла встати з ліжка. Коли приїхали до Галіфаксу, Нова Шкотія, мене вивели з корабля попід руки. Я була дуже ослаблена, думала, що не доїду.

День був понурий і мені стало страшно: знову чужа країна, далеко—далеко від України. Але ця країна прийняла нас, ми зможемо тут працювати кожний на себе, а головне — перестанемо вкінці боятися, що нас вивезуть. Так нас запевняли ті, що давали нам документи в Англії.

Підвечір нас перевірили і посадили в поїзд. Вагони були старі, дерев'яні, лави — тверді, усюди зимно. Ми понакривалися коцями, на ногах мали чоботи, але все ще мерзли. Їхали довго, вже не пам'ятаю скільки днів. Пам'ятаю, що було багато снігу. Мама боялася, що на кораблі я не виртримаю. Але в поїзді мені стало краще. Сама думка про те, що як приїдемо до Едмонтону, я буду вільною людиною, заставляла почуватися краще.

У поїзді нам давали бутерброди (канапки), а на станціях — гарячий чай. Ми пили його багато. Нарешті, по кількох днях, ми приїхали до Едмонтону. На станції зустріла нас мамина знайома. Це вона знайшла для мами спонсора, який визвав маму до праці на його фермі. Фермер погодився, що ми сплатимо йому 120 дол. за видатки і їхати на ферму не мусимо, бо в зимі там і не було роботи.

Дві ночі ми переночували в тієї знайомої (на жаль, її прізвище я забула), а на третій день розпочали шукати квартиру і працю. Кімнату знайшли з одним ліжком і могли в господині щось зварити. Ми погодилися платити за квартиру тижнево і заплатили за перший тиждень.

Вранці ми снідали разом з господинею, цебто, вона нам дала сніданок. І ми рівночасно завважили, що на стіні, замість ікони, висів портрет комуністичного ідола Леніна. Ми з мамою обмінялися поглядами: скільки ми втікали від комунізму, а опинилися в канадській комуністці!

За два дні я знайшла працю у відомій фірмі Тіп-Топ. Мене дали в крамницю до кравця. Крамниця була чиста, гарна, розположена на головній вулиці Едмонтону. Моя англійська мова була в той час слабенька, але в бюрі поставились до мене прихильно. Я мала приміряти жінкам костюми, а кравець чоловікам. Він був уже старший і дуже добрий, завжди мені помагав як чогось не знала. Мені платили 19 дол. на тиждень. І за якийсь час я замовила собі вперше

у своєму житті костюм.

Мама влаштувалася в маленькому ресторані мити посуд і помагати в кухні. Години були довгі, не так як тепер. Додому ми приходили о 10 год. вечором. Власник ресторану був українцем. Він навчив маму пекти паї, що вона й робила після праці, але за це він їй не платив. За свою працю мама отримувала тільки 16 дол. тижнево.

Та ми були вдоволені і давали собі раду. За вигідну ціну ми з мамою винайняли кімнату з кухнею в знайомих маминої знайомої. В Едмонтоні жило багато українців і ми поволі розширювали наше знайомство. В неділю ми йшли до церкви. Я з дівчатами ходила до української організації УНО, почала брати курси музики, ходила на танці і грала на сцені. Мною почали цікавитися хлопці і моє життя стало веселіше.

Аж нагло, одного дня, мов грім з ясного неба вдарив. Нас викликали до Моунтед Поліс. Ми перелякалися, бо Канада країна вільна й спокійна і до поліції без причини не кличуть. Виявилось, що на нас був донос. Старший запитав маму чи вона пише додому й чи має зв'язки з комуністами. Мама відповіла, що ні. Але тому, що нам тяжко було не лише говорити, а й розуміти по-англійському — для нас покликали перекладача. Це був югослав, який також працював у поліції, хоч мав на собі цивільну одягу. Він нам сказав про донос: мама, мовляв, пише до Києва й навіть отримала листа-відповідь звідти.

Тоді мама пояснила, що справді написала сестрі одного листа, щоб повідомити, що ми залишилися вдвох живі й довідатися чи не чули вони щось про сина Стася. Але це було ще в Англії. А коли сестра відповіла, що буде визивати нас через радянський уряд, щоб ми якнайскоріше верталися, — мама перестала писати, бо ми не хотіли й не хочемо повертатися до Советів.

Ми почали просити, щоб нас з Канади не висилали. Тоді ж ми довідалися від поліції, що донос писав той самий тип, який надійною знущався в Англії. Він і тут мав впливи.

У поліції нам сказали, щоб ми не лякалися й принесли завтра якісь документи, вироблені ще вдома. Мама мала советський паспорт, який вони забрали і послали до імміграційного уряду в Оттаву. А за кілька днів нас викликали знову, привітали і сказали, що більше нас не турбуватимуть.

Але ми вже не вірили, що на цьому закінчиться і пішли до адвоката. Він був відомим українцем і називався Янда. Його прізви-

ще починалося так, як і наше, на "Ян..." Він обіцяв нам усе полагодити й запевнив, що той злий тип нас більше не турбуватиме.

Ми трохи заспокоїлися й почали влаштовуватися. Купували в Армії Спасіння дешево тарілки, чашки та й інші найнеобхідніші речі. З нашого заробітку ми могли тільки скупо прожити та заплатити квартиру. Звичайно ми купували лише дешевші продукти, хліб смакував нам і з другого чи й третього дня, ми були раді, що нарешті вже ні від кого не залежимо і нікого не мусимо боятися.

Ми часто говорили з мамою, що Стасьо напевно десь живий, що ще побачимось і так підтримували одна одну на дусі. Але мені було боляче, що я вже ніколи не побачу дорогого тата. Знаю, якби він був з нами, — моє життя було б інше. Він же був людиною розумною, доброю і вмів дбати про нас. А без нього — майже п'ять років поневірялися і жили в постійному страху. Тепер я вже трохи заспокоїлася й почала думати як влаштувати своє життя. Едмонтон у той час був невеликим, степовим, північним містом, майже без індустрії. Робіт було мало. Вечірніх шкіл для дорослих і працюючих зовсім не було.

І ми почали мріяти, щоб переїхати, вслід за іншими, до Торонто. Ми чули, що Торонто найшвидше розвивалося, у ньому скупчилася повоєнна еміграція і знайти відповідну працю було значно легше. А крім того, я мала намір якось влаштуватися, щоб піти ще до школи чи бодай на вечірні курси англійської мови. У мене було 20 років, але дня народження я ще не святкувала.

Вирішили, що я поїду поїздом сама, а за шість місяців приїде мама. Я мала добрий лист від едмонтонського директора Тіп-Топ і мене радо прийняли у їхній великій фабриці, де шили костюми та уніформи.

♦ Ми в Торонті!

З Едмонтону я їхала поїздом десь три дні. Вагони були вже дуже добрі, навіть з ліжками. Я спала нагорі, а незнайомий чоловік внизу. Я звичайно, боялася і тримала гроші в піджаку, в якому й спала.

Володимир Гриник, з яким я досить близько познайомилася в Едмонтоні, повідомив своїх колег про мій приїзд і просив, щоб вони мені допомогли. Тож на станції в Торонті вже чекав мене старший пан, Богдан Федчук. Він був з дому вчителем, а в Канаді працю-

вав фізично і видавав дитячі книжки. Виявилось, що він був дуже чесною і порядною людиною. Його колега, Петро Мазур, був молодший, також працював на фабриці і вчився в університеті. Вони мене добре нагодували, а тому, що була субота — вільний від праці день — ми пішли разом шукати для мене квартиру. Знайшли, але аж на понеділок. Тому я дві ночі переночувала в їх господині, яка й грошей від мене не взяла.

Квартиру я винайняла на вулиці Маркгам, близько від Українського Народного Дому й недалеко від української православної церкви на 400 Батгурст. До трамвайної зупинки було ще ближче.

Хазяйка привітала мене присмно, говорила по-українському. Моя кімната була на другому поверсі, з закритою верандою і маленькою плиткою на один кружок. Прати треба було в пивниці руками, але це мені не справляло труднощів. Ще розпитала мене чи я сама і наказала, щоб не приводити хлопців. Хата була велика і чиста. Черевики треба було скидати в коридорі й ходити всередині босому або в капцях. Пізніше я звикла до канадських звичаїв.

Найбільше мене здивувало, що й ця родина належала до комуністичної партії чи принаймні, до її української прибудівки ТОУК. Про це я довідалася вже за два дні. Я попередила хазяйку, що ходитиму до православної церкви і більше на ці теми ми не говорили.

Я перебралася на квартиру в понеділок і зразу поїхала трамвасм до фабрики Тіп-Топ, яка ще й тепер стоїть на тому ж місці над озером Онтаріо. Я вже згадувала, що в бюрі прийняли мене прихильно, бо я мала дуже добру рекомендацію з Едмонтону. Поставили мене до кімнати, де працювали самі старші кравці і я одна жінка. Ця фабрика мала кілька поверхів, багато робітників і майже всі працювали на "пісворк".

Я дуже добре і скоро викінчувала, зокрема токсідо, бо навчилася ще в Лондоні викінчувати англійські фраки. Також досить швидко познайомилася з багатьма українками. І на праці, і зокрема біля церкви. В суботи і в неділі після церкви ми зустрічалися в Народному Домі, а влітку, як була гарна погода, їхали трамвасм, а потім кораблем на торонтські острови.

Я була вдоволена, що мала постійну працю й добре заробляла. Старалася кожного тижня покласти до банку бодай 5–10 доларів. Часто ходила з моїми новими знайомими на танці. А за шість місяців приїхала мама. Я допомогла їй влаштуватися також у Тіп-Топ. Ми змінили квартиру. Винайняли одну кімнату, а кухню мали

на коридорі. Довший час спали на одному ліжку. У всьому домі жили тільки українці і ми не мали проблеми порозумітися. Зате тяжче було вивчати англійську мову. Кожного тижня я ходила два вечори до школи вчитися англійської мови, а пізніше також стенографії і писати на машинці. Компютерів тоді ще не було. Не було й телевізії. Майже ніхто з нових канадців ще не мав автомобіля.

Але ми, молоді, знаходили іншу розвагу. Я належала в Народному Домі до великого хору. Ми мали дуже добру диригентку зі Львова, пані Голинську і я подружила з її дочкою Мирославою. Ми виступали в українських строях на Національній Виставці та на інших концертах, де хор часто здобував перші місця.

Найгірше було мені їхати ввечері самій трамваєм на проби хору і повертатися пізно додому. Кілька разів мені привиджувалася та особа, що задала мені стільки болю і прикрощів у минулому. Все ще здавалося, що вона мене переслідує. Тоді серце починало сильно битися і наступав нестерпний біль голови. Бувало, що я з дороги поверталася додому, нікому не кажучи чому.

Але час ішов і молодість перемагала. Вліті 1950 року гурт знайомих дівчат і хлопців створили при Народному Домі окрему молодіжну організацію і назвали її Об'єднання Демократичної Української Молоді (скорочено — ОДУМ). Я від самого початку стала членом і почала брати досить активну участь в діяльності. Ми організували різні гуртки, прогульки, танці, забави, культурні вечори і ширші зустрічі з молоддю інших міст, навіть з Америки.

Найбільше часу забирала мені праця в театральному ансамблі. Під керівництвом режисера Юрія Бельського ми, аматори, готували і ставили на сцені цікаві п'єси при повних залах глядачів. Я вже не боялась повертатися вночі додому, бо не була більше сама. Прихильних хлопців було багато, дехто мав уже своє авто, і завжди хтось відвозив чи проводив додому. Але в той час я нікому з хлопців не довір'яла й щиро казала, що ніколи не вийду заміж, бо була дуже розчарована.

І ось несподівано для себе самої, раптом, ранньою весною я таки дуже закохалася. І то в нашого голову ОДУМ-у — Мар'яна Горготу. Як тільки довідалася, що він цікавиться мною. Це була гарна, інтелігентна і розумна людина, а головне — він багато про мене знав і мене розумів. І я йому, і тільки йому чомусь довір'яла. І хоч мама спочатку казала — "це правда, що ти говориш, але він занадто тихий і мовчазний", я відповіла: "до мене він говорить". І на тому стало.

Потім мама його шанувала і полюбила, як свого сина. Хоч він твердив, що женитися ще не збирається і досить часто запізнювався на домовлений час, а я, чекаючи, нервувала, але стосунки між нами ставали щораз інтимніші.

Новий Рік готувалися відзначити в нас удома і запросили велике товариство, переважно одумівців. Це був також день народження Мар'яна і він зробив справжню несподіванку для всіх, оголосивши про наші заручини.

Вкоротці ми купили на вулиці Доверкоурт, на північ від Квін, стареньку хату за 12 тисяч дол. Звичайно, стільки грошей ми не мали, тож узяли хату на сплати. Але і я, і мій наречений мали вже постійну працю, отже не журилися, що не зможемо сплачувати мортгедж. Та й мама багато допомагала.

І так у місяці липні 1952 року ми, щасливі, одружилися. Мар'ян прийшов жити до нас. А за півтора року нам народилася маленька дівчинка, яку ми назвали Ірця, а кликали довший час — Пуся. Вона народилася в тому ж госпіталю, що й твій тато, а пізніше також і ти, Наталочко. Всі ми звичайно дуже раділи.

А після трьох місяців я мусіла йти на нову роботу. На п'яту годину щовечора я везла в візочку Іру до трамвайної зупинки на Квін-Доверкорт. Тато (твій дід) вертався зі своєї роботи трамвасм і забрав її додому, а я їхала на вечірню працю. Вечерю для чоловіка я приготувляла і вона чекала в печі тепла. Ірцю також нагодувала, а Мар'ян з мамою купали її і клали вчасно спати. Я приїжджала з праці коло 2-ої години ночі змучена, але не могла зразу заснути. А дитина часто будилася, треба було перевивати і заколисувати. Вранці треба було годувати й кожного дня доводилось прати руками пеленки, сушити і вживати знову, бо одноразових у той час не продавали.

Та це було далеко не все. Крім домашньої і заробітної праці була ще й добровільна, громадська. Твій дід був дуже активний в українських громадських, політичних і культурних організаціях. Між Америкою і СРСР розпочалася так звана "холодна війна", яка в Кореї та в інших країнах скоро перемінилась на війну гарячу. Ми все думали, що незабаром прийде час і ми повернемося до нашої дорогої визволеної України. Твій дід мав тоді тяжку і нездорову працю у фабриці гуми "Данлоп", але приїхавши з роботи, знову поспішав на якісь збори або до пізна писав на машинці та приймав телефони.

Багато часу і праці забирала також журнал "Молода Україна".

який дідो розпочав видавати з нашим приятелем поетом Борисом Олександровим. Вони читали надіслані до друку матеріяли, писали самі, робили коректуру і наліплювали макет для кожного числа. А вранці я брала малу Ірцю в візок і відвозила готові папери до друкарні, що знаходилася на вулиці Лісгар біля Дандес.

І все це робилося після тяжкої зарібкової роботи цілком безплатно, а часто ще й видавали свої зароблені гроші, щоб тільки допомогти Україні визволитись від комунізму. Не дивуйся, Наталочко, але і я дуже тужила за Україною, вона мені часто снилася і я мріяла, щоб ще туди поїхати. Ми були дуже вдячні Канаді, що вона прийняла нас до себе в найтяжчий для нас час, але ми бачили, що не всі канадці були нами вдоволені. Нас узяли як чорних робітників, на найтяжчі роботи — в лісах, у копальнях, на залізниці та інших будовах, а дівчата і жінки переважно мусіли виконувати контракт як "доместик гелп".

У той час для повоснних іммігрантів не було ніякої допомоги від держави. У Галіфаксі кожний отримав п'ять долярів, а далі — давай собі раду сам. Старші іммігранти, які мали вищу освіту й добрий фах — лікарі, професори, інженери, вчителі і інші — мусіли також працювати фізично на тяжких роботах. Було дуже добре, якщо дехто з них дістав — по знайомству або за хабар — працю замітайла або збирача сміття... Щойно за кілька років ті, хто мав працюючих батьків і був ще молодий, ішли до канадських шкіл або й до університету.

Після народження дитини, я дуже виснажувалася. Кілька разів мліла на праці і мене привозили вночі додому. Я тоді працювала на нічну зміну в Лоблавс. Пересвітлювала в темноті яйця. Тож я ту працю залишила і почала працювати в суботи та неділі в пекарні, але я й далі почувалася слабо, тому на якийсь час залишила роботу взагалі й повернулася на вечірні курси.

За пару років ми продали нашу стареньку хату, бо ця ділянка ставала занедбана й на Квіні часто зустрічалися п'яні чоловіки і жінки. Ми не хотіли, щоб дитина виростала в такій атмосфері.

Ми купили більшу й дорожчу хату далеко на півночі, в околиці Оакв'ю і Ст. Клер. На завдаток позичили гроші в кредитівці. А щоб вчасно виплачувати позичку та мортгедж, ми з мамою тиснулися на партері, а другий і третій поверхи винаймали людям. Але перше треба було провести туди воду, а це дорого коштувало. Знайомий пломбер провів труби через запасний невживаний комин за нижчу

ціну. Ми були раді, але коли вдарив мороз — вода в трубах замерзла, бо наш пломбер не дав досить інсуляції. Ми були молоді, не мали досвіду, а наш знайомий мав досвід, але не мав сумління. Він скоро виїхав до Штатів і став великим контрактором та мультимільйонером.

Рентівників ми мали різних. З деякими подружили на все життя, а деяким доводилося вимовляти квартиру. Про одного хочу сказати більше. Прийшов до дверей старший чоловік, одягнений в чорному. Питає, чи може подивитись, яка в нас квартира. Назвав себе міністер Ернест Пагслей (Ernest Pugsley). Сказав, що він є "семіретасрд", приїхав з Ліндсей і шукає в цій околиці спокійної квартири при родині. Я не все зрозуміла, такі слова, як "семіретасрд" чи "міністер" в той час нічого мені не означали. Ми мали до винайму дві великі кімнати з кухнею і верандою на другому поверсі. І я його перепитала: "А скільки вас осіб? І чи хтось курить або п'є?"

Він почав пояснювати, що він один. Жінка недавно померла, дітей у них немає, не курить, а п'є зрідка хіба церковне вино. Квартира йому подобалася, меблі він мав свої, тож не торгуючися, він зразу дав завдаток і жив з нами десять років, аж до нашого виїзду з Торонто до Гвелфу. Ми кликали його містер Пагслі і він став немов членом нашої родини. Він дуже полюбив Ірцю, а згодом і Юрка. Пам'ятаю, одного разу Ірця захворіла і від пеніциліни або від високої гарячки дістала конвульсію. Ми відвезли її амбулянсом до госпіталю. Містер Пагслі поїхав з нами. На другий день норси розповіли нам, що він часто згадував нас та Ірку, коли працював там як священник. Він казав їм, що ми, новоприбулі канадці, допомогли йому переболіти смерть його дружини. Він часто був з нами навіть коли в нас були гості й на наші свята давав усім подарунки. Містер Пагслі часто приїжджав до нас ще до Гвелфу, а ми з дітьми відвідували його до кінця в домі для старших священників Юнайтед Чирч у Бімсвілл.

Коли народився Юрчик (твій тато) Іра називала його "ковбой" (вона хотіла дівчинку—сестричку). Але від часу, як принесли його додому, вона коло нього з любов'ю ходила, пробувала годувати і навіть міняла пеленки. Він був худенький і часто плакав, бо хотів їсти. Норса жартом казала, що він дорого буде нам коштувати.

Якийсь час я не працювала, а згодом взяла парт-тайм в аптеці біля нас, на Сан Клері. Я продавала всячину і допомагала аптекарській жінці, бо аптекар майже завжди був п'яний. Працювала за мінімальну зарплату. Пізніше дістала через знайомство так звану "до-

бру працю": я і моя приятелька Ніла працювали разом майже кожна суботу і неділю, вранці і знову увечорі, переважно в синагогах. Праця була фізично тяжка. Ми приготувляли столи для барміц і весіль, опісля подавали на столи харчі і забирали брудний посуд. Моя приятелька була висока і здорова, їй було легше; а я — мала і слабка. Деколи не могла підняти великої і тяжкої таці, тоді допомагав мені пан Чорній, який розносив напитки. (Пізніше став власником книгарні Вест Арка, що на вулиці Блур.)

Синагоги були далеко, в різних околицях Торонто й туди треба було їхати автом. Ми вже мали стареньке авто й дідо або Нілін чоловік відвозили нас і забирали додому, часто дуже пізно — о 2-ій годині ночі. Мені забирало цілий тиждень, щоб відійшла втома й трохи перестали боліти руки. Але нам потрібні були гроші на сплачування хати і на життя. Я приносила 20 долярів за довгий день праці, тому це вважалося "доброю роботою".

В той час дідо працював у фабриці гуми. Приходив додому також змучений і дуже було чути гумою від його одежі, але шукати легшу й чистішу роботу не відважувався. Діти були малі, їм потрібний був догляд. Ми старалися з усіх сил, щоб вони мали те, що потрібно, але не все чого їм хотілося. І намагалися їх добре виховувати. Мама нам допомагала.

З сусідами ми жили добре. Рая і Олег Чумаки стали близькими, нашими приятелями. Рая була весела, я також, отже ми часто проводили час, пікніки і гостювання разом, їх молодший син, Льоня, бавився з Юрком. Ірця мала приятельку Галю Гринь, яка жила з родиною також по-сусідстві.

Коли Іра почала ходити до школи (Равлінсон), то вона не говорила і мало розуміла по-англійському. Але дуже скоро навчилася. В той же час один дідів знайомий (редактор Роман Рахманний) виїжджав на іншу працю до "Голосу Канади" (СВС) в Монтреалі. І він рекомендував діда на своє місце в Департменті освіти. Праця при публікаціях була легка й досить чиста. Але зарплата була менша, ніж попередньо в фабриці. Вечорами дідо брав курси публічної адміністрації в Інституті Раєрсона.

А ще за три роки ми всією родиною вирішили, що Мар'янові таки треба завершити вищу освіту й одержати фах. Мар'ян ще в Європі вчився в університеті (Львів, Регенсбург, Карлсруге). Оттавський університет прийняв його до своєї Бібліотечної школи. Після однорічного навчання та відповідних іспитів була можливість отри-

мати диплом бібліотекаря та відповідну працю в одному з університетів або коледжів. Мар'ян уже й раніше говорив, що повернеться до університету, як тільки ми заощадимо бодай одну тисячу доларів.

Але зібрати такі гроші ми ніяк не могли. А відкладати далі також не могли, бо наближався дідів критичний 40 вік. І ми рішилися: він візьме на рік безплатну відпустку з праці, перестанемо сплачувати борг за хату (цілий рік ми платили тільки проценти), візьмемо позичку в кредитівці і якимось витримаємо рік без його заробітної платні. Я працювала в суботи і неділі, рано і ввечері, тож заробляла на харчі. Мар'янові також треба було платити 120 дол. кожного місяця за квартиру в Оттаві, харчі і на інші видатки. Трохи допомогло, що йому заплатили з сівіл сервіс за невикористані для хвороб дні, а також стипендія (сколяршіп), яку він дістав від французького видавництва "Ля Роус" за дуже добрі піврічні оцінки.

Я не згадала, що моя мама вийшла вдруге заміж і вже жила не з нами. Вони купили на сплати хату з харчевою крамницею (гросери стор) далеко на вулиці Ст. Джон (між Віндермер і Джейн). Як брала шлюб у церкві, то я цілий час плакала. Мама часто плакала і пізніше, за першим чоловіком (моїм татом, а твоїм прадідом Юрієм) і за сином. Вона майже не розмовляла по-англійському, але продавала в крамниці і якимось давала раду.

Для мене той рік був дуже тяжкий. Перед тим, заки їхати на роботу, я відвозила дітей трамвасм і автобусом до мами на ніч або і на дві ночі. Її чоловікові це не подобалося і взагалі до дітей він ставився погано. Але мама їх обох дуже любила і старалася чим могла допомогти.

Мар'ян учився в Оттавському університеті разом з нашим сусідом Чумаком, який уже мав фах агронома, але не міг дістати роботи за цим фахом. Вони приїжджали що три тижні на вікенд додому й дуже нарікали, зокрема О. Чумак. Але обидва, успішно закінчили студії. Мар'ян градуював навіть з відзначенням.

На жаль, дістати працю за новим фахом, без досвіду, в Торонто було тяжко. Торонтський університет мав "свою" Школу бібліотекознавства і її градуанти мали тут першість. Тому нам пощастило, коли Мар'яна повідомили, що він ще перед закінченням студій отримав працю в бібліотеці гвелфського університету. Правда, перед прийняттям на працю, шеф бібліотеки міссис Патрідж хотіла всіх нас бачити й допитувалася чи нам подобається Гвелф. Треба було сказати, що подобається, хоч мені не хотілося виїжджати з Торон-

то. Я любила велике місто, тут ми вже мали багато приятелів, належали до організацій, діти кожної суботи йшли до української школи й до Пласту. Але мати добру постійну працю було найважливішим. Тому ми рішили переселитися до Гвельфу. Олег Чумак дістав бібліотекарську працю в Оттаві і вони всією родиною перебралися туди.

◆ Наше життя у Гвельфі

До Гвельфу ми переселилися восени 1964 року. Мар'ян того року не мав вакацій, бо зразу після градуації розпочав працю в бібліотеці Гвельфського університету, який називався тоді Об'єднані коледжі. Він винайняв собі недалеко від бібліотеки кімнату й приїздив до нас лише на вікендс. Ми відважилися переїхати до Гвельфу тільки тоді, коли переконалися, що він любить свою нову працю та успішно пройшов період пробації.

Хоч ми жили і працювали в Канаді вже 15 років, але на той час цілком вичерпались з грошей і не могли дати навіть малого завдатку на якусь хату в Гвельфі. Тому ми швидко продали нашу хату в Торонто й купили меншу, дешевшу хату на вулиці 11 Каледонія, в околиці університету. Містер Пагслі хотів перебратися разом з нами до Гвельфу, але для ренту в нас тепер не було місця. Моя мама приїздила до нас з Торонто часто і ми тримали для неї окрему спальню.

Коли ми в Гвельфі влаштувалися, я взяла аж дві роботи: була кілька років представником асекураційної фірми Український Народний Союз і представником відомої косметичної фірми "Ейвон". Треба було здобувати членів і клієнтів. На диво, мені якось пощастило. Я зорганізувала новий відділ (ч. 410) УНСоюзу й скоро здобула багато клієнтів для "Ейвон" в університетській околиці Гвельфу. Мої клієнти — це були переважно жінки професорів, які сиділи вдома з дітьми і радо мене приймали в своїх хатах. Мені було з такою працею досить вигідно. Рано, випровадивши дітей до школи, я вимальовувалась і гарно одягалася (я й сама шила!), як личить для продажу косметики. Звичайно я домовлялася телефоном про час. Коли підходила до хати, то діти вже чекали в вікні й кричали: "Мама, — Ейвон лейді!". Звичайно, мене частували кавою або чаєм з солодким. Відмовлятися не випадало, бо продаж був переважно успішний.

Десь через рік відбувся з'їзд репрезентантів "Ейвон" з Онтаріо та околиць Монтреалю, де приміщувалася головна квартира Ейвон на Канаду. З'їзд відбувався у великому готелі. Під час бенкету

проголосили і роздали нагороди найкращим працівникам. І ти уявляєш, Наталю: твоя бабуся, зі слабкою англійською мовою, отримала перше місце і першу нагороду — золоту брошку! Пізніше я отримувала й інші нагороди (наприклад, на Полтавському бенкеті в Палас Пір була вибрана з-поміж кількох дівчат і жінок "королевою"!), але я ніколи так гордо не почувалася, як тоді. Мене попросили, щоб я розказала всім, як це мені виходить. Я розказала, як уміла. Мою розповідь сприйняли назагал прихильно, але одна таки вигукнула — "Та ти навіть не є канадійка!"

Та мене це вже не ображало. Я набралася самопевності.

Так ми поволі привикали до Гвелфу, хоч кожної суботи мусли везти дітей до Торонто, до української школи і "Пласту". Найтяжче було нам і дітям взимку, коли падав великий сніг або дорога покривалася льодом. У той час я вже мала право їзди автом, але могла їхати тільки автами з автоматичною трансмісією. А наше стареньке авто було "на гір". Тож ми купили наш перший новий Шевролет і часто, коли Мар'ян у суботу працював, я сама возила дітей до Торонто. Часто верталися до Гвелфу пізно вночі, а в неділю приїжджали до нас люди в гостину чи в різних справах з Торонто.

За якийсь час я подала аплікацію на працю до бібліотеки. Діло був певний, що мене не приймуть через мою не досить добру англійську мову та й тому, що невільно було працювати в тій самій установі двом особам з однієї родини. Але я звернулася до самого шефа бібліотеки Л. Мкрея і він зробив для мене виняток. Правда, спочатку я працювала "партайм", — ставила на належні місця газети і журнали, які приходили до бібліотеки. Але пізніше я працювала повний час і була відповідальна за всі фотокопії, які робилися переважно для професорів та міжбібліотечних позичок. Я мала свій офіс, картотеку та одного або й двох студентів для допомоги. Фотокопії ставали все популярнішими й треба було робити їх все більше й більше.

Декому в бібліотеці не подобалося, що мені дали таку працю, але пізніше мене прийняли до товариства і ми разом пили каву, часто їздили до ресторану на обід, а навіть, як траплялася якась нагода (чийсь уродини, шавер, тощо), то ми робили це в нашій хаті. Взагалі я з тією групою добре подружила. Я в той час любила товариство, гостювання й багато смачно пекла.

Одного разу мене покликали до головного бюро й запропонували ліншу працю, але й відповідальнішу. Я справді злякалася й по-

чала відмовлятися. Там треба було писати на друкарській машинці і посилати телекс по всій Канаді та в інші країни світу. Писати на друкарській машині я вміла, бо ще в Торонто вечорами ходила в школу і закінчила добре. Але я довший час не вправляла, тому швидкість мого писання була недостатня. Все ж таки, мене вмовляли піти ще до вечірної школи в Гвелфі, відновити потрібну швидкість і так взяти цю працю, бо й ступень буде вищий, і платня ліпша.

Коли я сказала про це Мар'янові, то він зразу мене відмовляв. Він вважав, що ця праця буде для мене занадто відповідальна, а також виснажлива й нервова. Переконавав, що цю працю раніше виконували дві жінки, які мали університетський В.А. та ще двох помічників, а тепер це все впаде на мене і мою приятельку, як додаток до того, що ми досі робили. Це буде дуже тяжко.

Але я заповзялася і вирішила спробувати. Якщо не навчуся, то кину, бо ж і вдома я мала багато роботи. В той час Юрко ще вчився в Гвелфі і мене підтримав: "Не журися, мамо, я тобі поможу", — сказав. І я в суботи та неділі практикувалася на телекс з Юрковою допомогою. Мені йшло досить добре і я вже не думала кидати роботу. Хоч одного разу моя добра приятелька (я так думала) не втрималась і сказала: "Я справжня канадійка, закінчила канадський гайскул, тому повинна бути супервайзором і заробляти більше.". Я їй відповіла, що я також уже канадійка, але індіанці були тут перші, вони дали свою назву країні і тільки вони можуть вважатися справжніми канадіями. Звичайно, відтоді наші відносини з Галиною охололи.

◆ Наші будні

Ірка і Юрко поза школою ще брали музичні лекції. Ірця грала на піаніно, а Юрко на скрипці. Іспити здавали до Королівської консерваторії, брали участь в концертах. Я тішилася, бо колись мріяла, що як стану старша, то сама гратиму на музичному інструменті.

Кожного літа наші діти також їздили на пластові табори. Спочатку на пластову оселю в Графтон над озером Онтаріо, до Алгонкін парку, пізніше до Квебеку і навіть на захід Канади — до Едмонтону і в Скелясті гори.

Пам'ятаю, Юрко захотів до пластового табору, коли йому було лише сім років. Як ми його відвезли, він зразу побіг до свого бараку, навіть не встиг з нами попрощатися. Але коли ми приїхали відвідати його за тиждень — він захотів додому. Навіть почав плакати,

як ми його переконували, щоб залишився. Аж тут підійшов начальник "Пласту" і табору пан Роман Копач і сказав: "Мишка, що ти тут стоїш? Я маю важливу роботу для тебе." Юрко з радістю побіг за ним. Він змалку любив щось робити і відповідати за те, що робить. У Пласті кожному давали якесь смішне прізвисько. Тому, що Юрко був малий і швидкий, пан Копач назвав його — "Мишка". Тож знай, Наталю, чому і тепер мама часом називає тата Мишкою. А пана Копача називали "Слонь".

Наші діти любили ночувати під наметом чи в шатрі, як бувало переважно на пластових таборах. Тож ми купили велике шатро і, як була добра погода, виїжджали на вікенди до озер. А за деякий час нам, особливо дітям, захотілось їздити аж над океан у Нью-Джерсі, купатися в солоній морській воді і поскакати на високих хвилях. Спочатку ми заїжджали до Мар'янової тітки Христини, яка жила і працювала довгі роки в курортному містечку Лейквуд. Вона була найстаршою сестрою Мар'янової мами і приїхала до Америки на заробітки ще перед Першою світовою війною, в 1913 році. Мар'ян розказував, що перед Другою світовою війною вона зі своїм чоловіком приїхала додому, купили велику ферму з гарними будинками, але вернулися назад до Америки, щоб заробити більше грошей.

В Лейквуд вони мали дім і винаймали кімнати туристам. До океану було лише 10 миль, але хвилі майже завжди були такі бурхливі, що треба було весь час триматися за грубий шнур, щоб не втопитися. Плавати, навіть при самому березі, не відважувалися. До гарного й безпечного пляжу треба було їхати трохи далі на південь, до славного Атлантик Сіті і ми були там кілька разів.

Але найпопулярнішим "українським" резортом на побережжі Атлантийського океану вважався Вайлдвуд. І ми занадилися туди на кілька років підряд. У гарному провінційному парку ми замовляли місце і дерев'яну площадку для шатра на два тижні. Пам'ятаю, як ми вибралися туди вперше всією сім'єю. Мама любила їздити з нами і ми брали її майже кожного року. Їхати треба було цілий день, тим більше, що день випав дощовий. Приїхали на кемпінг вже ввечері. А дощ не зупинявся. Все кругом було мокре, навіть площадка, на якій ми розклали шатро.

Раніше ми домовилися з кумами Семенюками, що їхнє шатро стоятиме поруч нашого. Шатро справді стояло, але порожнє. Вранці, коли ми поставали і під ручною парасолею смажили бейкон і яєшню, Семенюки приїхали. Вони ночували в мотелі... Коли пока-

залось сонечко, ми посушили дещо й вдоволено поспішили на океан. Я ще змалку полюбила море після того, як поїхала з татом вперше до Одеси.

Відтепер ми кожного літа їздили автом до Вайлдвуд. Ми вже могли собі дозволити винайняти квартиру в пансіоні близько моря. Погода у Вайлдвуді була переважно соняшна і ми цілими днями купалися в чистій солоній воді, грали в м'яча зі знайомими або просто відпочивали. Знайомих і приятелів приїждало сюди з дітьми дуже багато, майже зі всієї Канади і США. Вечорами ішли на бордвок, щоб розважитись. Приїжджали додому всі вдоволені.

Правда, бували і неприємні моменти. Одного літа, коли ми вже були в дорозі до Вайлдвуду, мама оголосила, щоб не поспішати на місце, бо вона зафундує нам нічліг десь у доброму, спокійному готелі з охолодженням. Юрко і Іра відразу закричали, щоб був теж "свіммінг пул"!

Тож по дорозі ми часто ставали, відвідували цікаві місця і не поспішали, бо ж будемо ночувати в готелі або в мотелі, з охолодженням та басейном. Коли ж ми минули Філядельфію й почали шукати під вечір готелю, на наше велике здивування і розчарування, всі готелі й мотелі аж до самого Вайлдвуду були вже зайняті або замовлені наперед. Вечоріло і ми не знали, що далі робити. Наш настрій зіпсувався. Мар'ян вирішив повернутися іншою дорогою, через Ошен Сіті до Атлантік Сіті і перевірити чи десь знайдеться "ваканси". Деякі мотелі мали вільні кімнати, але за одну ніч (а фактично за півночі, бо була вже перша година ранку) вимагали заплатити подвійно або й потрійно.

Набираючи газоліну, ми розказали атендантові наш клопіт. Та він тільки розвів руками: "Так тут є кожного вікенда в сезон—пик. Запевняю вас, що ви не знайдете кімнати на одну ніч у радіусі 70 миль! Замкніть двері, прикрийте вікна і ночуйте в авті. Я буду вас пильнувати до ранку." Ми не рішались і він порадив нам повертатися в бік Вайлдвуду на кемпінг, що біля гайвею, лиш не признаватися, що ми без шатра.

Ми так і зробили. Заплатили за місце і стали якнайдалі від вїзду, коло ставка. Рішили, що Мар'ян спатиме на столі, а ми четверо — в авті. Але до ранку не спали, бо дуже кусали комарі. Добре, що до нас повернувся гумор. Ми ще довго згадували про природне охолодження на свіжому повітрі та природний басейн, цебто озерце, біля якого нас гризли всю ніч комарі.

Це були гарні часи, які запам'яталися назавжди. Зокрема запам'ятався 1967 рік — святкування століття (сентеніал) Канади. Головні події відбувалися на Ехро '67 у Монтреалі. Там різні країни збудували свої павільйони і виставляли в них дуже цікаві речі. Людей з'їхалось зі всього світу тисячі і дістати квартиру в місті було неможливо. Ми заздалегідь винайняли величеське шатро на колесах 80 миль на південь від Монтреалю, в чистому полі над широкою річкою Ст. Лоренс. Навколо цвіли й чудово пахли дикі квіти, як в українському степу, і це знову пригадало мені мою батьківщину та незабутнє дитинство.

З нами була моя мама і малий Юрко, який мав тоді 9 років. Ірка перебувала в той час у пластовому таборі за Монтреалем, але приїжджала з пластунками на Ехро виступати, як був "Український день". Спали ми на розкладаних ліжках. Часто вітер порядно гойдав шатром і нами, деколи заливав дощ, але ми не нарікали й буди вдоволені.

Юрко будив нас рано й заставляв скоро їхати на Ехро, щоб побачити якнайбільше павільйонів і експонатів. Верталися ми пізно вночі і були дуже втомлені, але вранці вставали бадьорі й готові до дальших оглядин. Одним з найпопулярніших на Ехро '67 був "Український день". Це вперше за всі роки комуністична влада пустила за кордон так багато українців з України: комерсантів для обслуги павільйонів, найкращих хористів, танцюристів, письменників та оперних солістів для показу свого мистецтва та пропаганди режиму. Справжньою сенсацією було те, що їм дозволили вільно стрічатися з нами і розмовляти без свідків з КДБ. Більшість твердили, що там все змінилося на краще, що нічого вже не бракує і закликали нас поїхати в Україну, щоб самим побачити.

Ми вже раніше зустрічалися в Канаді з такими видатними письменниками, як Іван Драч, Дмитро Павличко, Віталій Коротич та інші. Коротич навіть гостював у нас в Гвелфі в березні 1965 року. На згадку він підписав Ірі "Кобзар" Шевченка з таким написом: "Будьте, Іро, довго-довго молодою і довго-довго — завжди Українкою. І бережіть цю святую книгу. Не на полиці — в душі. Щастя Вам, Українко... Віт. Коротич."

А в тітки Іри було тоді 11 років, як тепер у тебе, Наталю! Отже, про зміни в Україні ми багато знали від них та й з інших джерел. А мене й без того здавна мучили сни і я дуже тужила за Україною. Мріяла, щоб поїхати туди як туристка. Хай і не в мої око-

**Юрій Миколайович
Янні – Тато.
Новоолексіївка,
1915 р.**

**Павліна Янні – Мама
з братом
Станіславом.
Уральськ, 1926 р.**

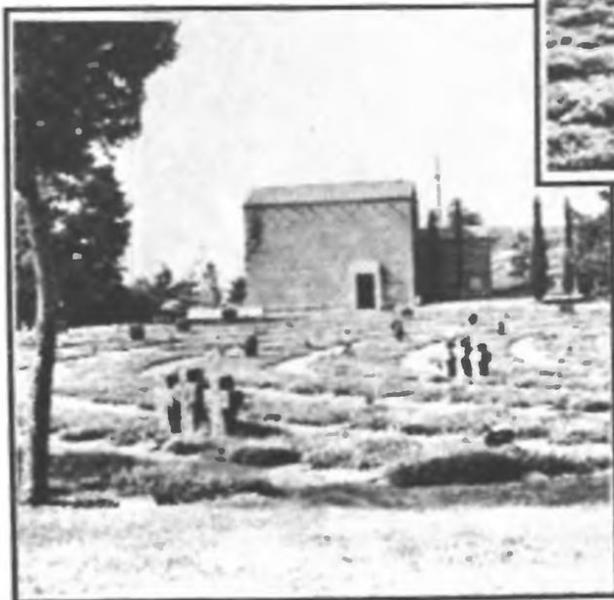
**Мама, брат, я і тато.
Дніпропетровщина, 1932 р.**

**Брат Станіслав.
Новоукраїна, 1943 р.**

**Я в Італії, у школі.
1946 р.**

**Цвинтар
Костермано,
де в каплиці
похований
мій батько.**

Моя сім'я, 1986 р.

Наша родина, 1999 р.

На Ніягарі, 1997 р.

лиці (туди все ще не дозволяли), але до Києва, Львова та інших цікавих міст. Сама не знаю, чому я так дуже тужила. Може тому, що мій тато був українським патріотом і змалку навчив мене любити рідний край.

Моя мама також дуже хотіла побачити своїх сестер і сподівалась щось почути від них про Стася. І вона поїхала до Києва перша. Але бачилася тільки з двома сестрами, бо інші дві і брат та їхні родини побоялися з нею зустрітись навіть у готелі чи в парку. Ще були комуністичні порядки і родичі навіть не признавалися, що мають сестру в Канаді. Зате у Львові, мама бачилася з Мар'яновими батьками, з братом Романом та його родиною.

Коли мама повернулася до Канади, я таки рішила поїхати також, щоб переконатись чи є чого аж так тужити. Ми засіли всією родиною і радились чи мені безпечно їхати. Мар'ян виступав часто проти комуністів, а це вважалося там за великий злочин, отже їхати йому ще не час. Вирішили, що на другий рік (1969) поїду я, Ірця і Юрко. Почали скуповувати різні речі для рідних, бо їм матеріально було все ще тяжко, хоч ми їй посиляли їм з Канади пакунки з одягом та продуктами, яких там бракувало.

Я вже отримала паспорт для себе і дітей, дістали уколи від заразливих хворіб і були майже готові в дорогу, як Юрко раптом надумав, що він не поїде, бо довідався, що в літаку не дають пасажирам парашутів. Він дуже хотів бачити Україну, про яку ми йому багато розказували, хотів бачити діда і бабусю Ольгу в селі біля Львова, але вперся і літаком таки не поїхав. А тепер їздить більше, ніж ми всі.

♦ Дещо про нашу подорож в Україну

Я вибралася відвідати Україну в липні 1969 року, після 25-річної розлуки. Зі мною їхала дочка Ірця, в якої було тоді 15 років. До нас приєднались наші добрі приятелі з Кіченер — Лариса Яромльчук і її дочка Галя, на два роки старша від Іри. Ми летіли як туристи до Києва, Львова й Одеси і за три тижні мали повернутись до Канади. Я мала досить страху, бо їхала не знаючи, що нас там чекає. Комуністична влада все ще вважала нас "ворогами народу". Крім того, Мар'ян був політично знаний і часто писав проти комунізму та російського панування.

Летіли ми літаком уперше і з пригодами. Майже зразу за Торонто почалася велика буря — так званий "електрікал сторм". На-

шим літаком дуже кидало і я від того захворіла. В Монтреалі ми пересілись на інший літак, який віз нас до Відня — столиці Австрії. Майже всю дорогу над океаном я лежала на сидінні дуже хвора. Іра жалілася стюардесам, але ніхто з обслуги не звертав на це уваги. Аж коли літак сів на летовищі в Голляндії, щоб набрати палива, мені дали гравол і я заснула. Вранці ми прилетіли до Відня і тут нас забрали до гарного готелю. Виявилось, що моя велика валізка, в якій було багато цінних подарунків, десь загубилася. Це мене дуже стурбувало і я почала скрізь телефонувати, добиватися. Довідалася, що моя валізка полетіла до Лондону, Англія. І хоч була неділя, але на вечерю мою знайдену валізку привіз сам директор подорожного бюро.

Мій настрій звичайно покращав. Після доброї вечері я стала сильніша. Ми, вчетверо, взяли таксівку і поїхали на Пратер, до найбільшої в світі каруселі. Повернулися до готелю пізно вночі, захоплені всім тим, що ми побачили в повоєнному Відні — красу і розкіш. А вранці пішли купувати сувеніри. Наталю, той годинник із зозулькою, що висить на стіні в катедрі — це сувенір для Юрка.

Пізніше ми сіли на літак Аерофлоту, який віз нас до Києва. Цим разом я вже наперед взяла медицину, щоб не хворіти в літаку. А коли нам заграли "Пісню про рушничок", у якій співав найкращий в той час український баритон Дмитро Гнатюк, який кілька разів виступав у Канаді й з яким я тут познайомилася, мені стало так приємно, що навіть тяжко передати словами. Коли ж літак знизився наближаючись до аеропорту, я побачила через вікна українську природу — зелені ліси, безмежні поля, села в садах, — мені здавалось, що я відчула навіть запах трави, квітів, буряну — все це було рідне. На короткий час я навіть забула, що це не наша вільна Україна, а окупована ворогами — росіянами і комуністами.

Коли ми вийшли з літака і нас усіх вели на перевірку, я здаєка побачила свою тітку Людвігу, двоюрідного брата Броніслава і дві сестри. Я їх ніколи не бачила, але пізнала з фотографії. Звичайно, нас до них не допустили, а повели під охороною перевіряти нас і наші документи. Як тільки я побачила сердиті і неприхильні обличчя прикордонників, які перевіряли кожного і відкривали валізку, мене знову огорнув страх. Пригадалися ті страшні часи, як ми ще в Європі від них утікали.

Нарешті ми пройшли перевірку і нам дозволили на коротко зустрінутись з родиною. Були радість, смуток і страх. Тяжко все це описати, — я ж приїхала без батька і брата...

Нам не дозволили їхати разом з аеропорту до міста, а повели до таксівки. Я їй досі не знаю, чому нас відокремили від усіх інших, яких повезли до готелю автобусом. Можу тільки догадуватись, — це тому, що дідो Мар'ян був активний у некомуністичних організаціях і виступав у пресі проти комуністичної системи. Але ми ще не знали чи будуть нас приймати гірше, чи краще від других. Ми навіть не встигли попрощатися з нашими кіченерськими приятелями, бо їх повезли в інший готель.

Наш таксівар виявився приємною і прихильною особою. Він повіз нас до Києва іншою дорогою, яка йшла через гарний парк, уздовж славнозвісного Дніпра. Нарешті ми приїхали в майже новий, гарний готель, що називається також "Дніпро". В готелі від нас забрали паспорти й строго наказали нікуди з Києва не виїжджати крім тих місць, які названі в нашій візі.

Коли ми отримали ключі й відкрили двері до нашої кімнати, ми приємно здивувалися: ми ж заплатили ще в Торонто за одну спальну кімнату на двох, а дістали вітальню з фотелями, велику спальню з двома ліжками і свою лазничку, одним словом, як на советські обставини — люксус! З великих вікон простягався чудовий вид на київські акації і на Дніпро. Тієї ночі ми не могли спати, бо мали забагато вражень і ще не звикли до зміни часу.

Наш готель мав багато поверхів. На кожному поверсі, в коридорі день і ніч сиділа жінка і записувала — хто, коли та до кого приходив. Вранці наша "опікунка" постукала до дверей, щоб сказати, що нас чекають внизу. Вона дозволила їм прийти до нашої кімнати. Це була тітка Людвіга з двома дочками в Іриному віку.

Ми тільки привіталися і закрили двері, як тітка нам показала, щоб уважати, бо в кімнаті закладені підслухові і фотографічні апарати. Ми про це знали раніше, хоч і не могли їх знайти. Тож ми лише трохи погомоніли, дали їм подарунки, які ми привезли, і вони пішли. Пізніше, як ми зустрічались, то розмовляли надворі, щоб нас ніхто не підслуховував. Така там була в той час система, Наталю. Кожної ночі, пізно, нам телефонували, бо хотіли знати, чи ми десь пішли, чого не можна було робити.

Одного дня ми непомітно вийшли з готелю, сіли на приміський поїзд і поїхали до недалекого містечка Немішаєво, де жила тьоття Людвіга і її родина. Чоловік тітки був там начальником залізничної станції. До них приїхала ще одна сестра моєї мами — тітка Ангеля, спеціально, щоб з нами побачитись. Під час великої війни

вона була військовою норсою і рятувала ранених. Але комусь чимось не доголила і після війни її арештували та засудили на 10 років тяжких робіт на висилці в Сибіру. Вона втратила чоловіка і сина та повернулась на старість з Сибіру зламана і перелякана. Хотіла мені все розказати, але говорила пошепки, щоб хтось не підслухав.

Мені було тяжко розставатись з нею. Вона була найбідніша, жила з маленької пенсії, але нічого не хотіла брати від нас, а навпаки, все турбувалась, що нам купити. Я і тепер бачу її зажурену постать і назавжди збережу найкращий спогад про неї.

Їдучи в Україну я дуже бажала зустріти свого кузина Броника. Чомусь думала, що він, до якоїсь міри, заступить мені мого втраченого брата. Спочатку він справді вдавав, що зацікавлений нашою долею і любить мене як сестричку. Але скоро виявилось, що він найбільше зацікавлений закордонними радіо-апаратами, камерами, годинниками та іншими речами, що їх продавали лише за долляри, в крамницях для туристів "Каштан". Я, звичайно, не взяла стільки доларів, щоб усе це купити, то він захотів, щоб прислати йому з Канади такі дорогі речі, яких ми в той час і собі не могли дозволити. А він працював інженером, його жінка — старшим лікарем, тож жилося їм і там непогано.

І так я трохи розчарувалася у декому з близької рідні. Дві мої тітки, які працювали вчительками, взагалі побоюлися зустрітись з нами, навіть десь у парку, де ніхто нас не бачив би і не чув би, про що ми говоримо. Така там була система, Наталю: сестра боялася сестри, а батьки своїх дітей, щоб ті щось не сказали проти влади, бо за це арештували би або забрали на зимну північ, на дуже тяжкі роботи в лісах та в копальнях.

Але ми не жаліли, що приїхали до Києва. Київ — це одне з найкращих і наймальовничіших міст світу. Навіть при поганій комуністичній владі тут було що оглядати, було чим захоплюватись. Ми їздили з турами та знайомими. Відвідували давні майже тисячолітні церкви, виставочні будинки. Оглядали розлогий музей під відкритим небом та інші історичні музеї і мистецькі галерії. Були в Театрі опери і балету та в інших театрах, дивились вистави та слухали концерти, зустрічалися і знайомилися з цікавими людьми, хоч у той час люди боялися приставати до чужинців. Як поїдеш колись, Наталю, оглядати стару Європу — не забудь завітати на кілька днів і до красивого Києва. Напевно не пожалієш.

◆ Вперше у Львові

Час у Києві пролетів дуже швидко й через тиждень ми з Ірою полетіли до Львова, де жила родина діда Мар'яна. Літак був малий і старий, тож ми трохи боялися. Коли нас привезли до готелю, ми почувалися змучені. Готель був історичний, побудований ще за австрійської влади в ХІХ столітті.

На другий день вранці приїхав до готелю Мар'янів брат Роман. У Львові місцевих не пускали до кімнат Інтуриста. Тож ми скоро зібралися і разом поїхали на їхню квартиру, де вже чекали тато і мама Мар'яна. Мені та Ірі було дуже приємно зустрітися перший раз з ними, з братом і братовою Марійкою та їхніми дітьми. Вони мали дочку Галю і меншого сина, Олега.

Ми, звичайно, роздали їм те, що привезли з Канади. Пізніше пішли з ними до крамниці, де продавали речі тільки закордонним туристам за долари. Там ми купили їм холодильник (рефриджерейтор) та деякі інші потрібні речі. А тепер ми розмовляли й чекали гостей на обід.

Мар'яновій мамі видалося, що я виглядаю стара, старша ніж на фотографіях, які ми посилали їм з Канади. Ми з Ірою і братовою пробували переконати її, що я на мої 40 років і все пережите виглядаю молодо. Але вона споглядала на мене, та думала про Мар'яна з перед 30 років, і, мабуть, не уявляла собі, що в нього тепер 46 років і він також "старий".

За якийсь час прийшли гості: жінка дентистка, з роду Горготів, і її чоловік, лікар-хірург — батьки Ігоря Трача, якому тоді було 10 років. Тепер він також лікар і поет, живе з родиною в Німеччині, бо комуністи не дозволяли йому працювати у Львові або в іншому українському місті, а працювати в Росії він не захотів. Кілька років тому він з жінкою відвідав нас у Торонто.

Хоч Романова квартира була тісна і в поганому дистрикті, але ми тоді гарно провели час. На другий день ми взяли з готелю туру по Львові. Львів — старе, цікаве, історичне місто, колишня княжа столиця. Особливо подобався нам чудовий, славний Театр опери і балету, Собор св. Юра, Високий замок, Шевченківський гай, парки, численні пам'ятники. Нас захоплювало майже все, що ми бачили, тільки не влада, яка слідкувала за кожним і наказувала, що і як робити, говорити і навіть читати та думати.

Вам не вільно було поїхати десь на село. Ми не дістали дозволу поїхати навіть на кілька годин у село, де народився і виростав

Мар'ян та де жили його батьки, всього 50 км від Львова. Правда, нам дозволили поїхати на один день їхньою таксією і з їхнім шофером у Карпати, до містечка Сколе. Але ми мусіли їхати туди і назад тією самою дорогою і нікуди не заїжджати! З нами їхали ще двоє старших людей — чоловік і жінка з Канади. Коли ми поверталися до Львова повз місто Стрий, жінка почала плакати. Виявилось, що ми проїжджаємо попри їхню колишню хату, де живе її сестра, але не маємо дозволу зупинитися там.

Я почала просити нашого провідника-шофера, щоб зупинився бодай на кілька хвилин. Він вагався, але остаточно відважився стати, хоч за непослух влада могла його покарати. Гори Карпати були цим разом чудові — чисте повітря, сонце, небо синє-синє, запашні квіти, величезні соснові ліси... все це впливало на добрий настрій. Я була у Карпатах у часи війни. Тоді кожного дня падав дощ, було холодно, а ми мусіли ночувати надворі.

У Львові було багато чого оглядати, навіть без призначеного провідника. Іра познайомилася з дівчатами і хлопцями, які показували їй Львів. Навіть ходила з ними в кіно. А пізніше довший час вони писали Ірці листи в Канаду. Зокрема опікувалася нею дочка давнісієї приятельки Мар'яна, Аня. Ірця не мала ніяких труднощів, бо добре розмовляла українською мовою. Одного дня вона навіть поїхала нелегально мотоциклом, без дозволу влади, до села Бортків, де жили Мар'янові батьки.

Іншого дня ми гостювали в родині Трачів-лікарів, хоч хата належала їхнім батькам — Горгогам. Хата була розташована на горі, з якої було видно все місто. А коли ми зайшли в їхній садок, то пригадалися Шевченкові слова: "Садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями гудуть..." Правда, в літі хрущів уже не було, вишень також залишилося на деревах мало, але гілкигнулися від груш, рум'яних яблук і ще зелених слив. І не хотілося іти до хати обідати, а хотілося сісти під деревами на лаві і слухати співу пташок, особливо нашого незрівняного соловейка, який чомусь не прижився ніде в Америці.

Я не сміла запитати, і досі не знаю, як це сталося, що комуністи не забрали всього того добра в наших нових знайомих і не вивезли їх на далеку північ з мільйоном інших українських патріотів, яких вони називали "ворогами народу".

Наші львівські дні пройшли швидко і назагал цікаво та приємно. Прийшов час прощатися з рідними. Нам надавали тяжких подарунків, від яких не можна було відмовитися. Тож привезли аж до

Канади бочонок оселедців, галон меду з батькової пасіки й багато різної шоколади. Хоч у Канаді всього цього є доволі.

Взагалі, Канада багата країна. Статистика Об'єднаних Націй ставить Канаду на першому місці в світі щодо добробуту і якості життя людей. Канада нас прийняла як добра мати, вона нас спасла від пошести комунізму і ми будемо вдячні їй до смерті. Дорога Наталочко! Ти народилася в Канаді. Це твоя рідна країна і де б ти не жила, тебе буде завжди тягнути до неї, ти будеш тужити за роками свого дитинства. І це нормально для кожної чесною людини...

Дуже раненько нас повезли на Львівський аеропорт. Там ми познайомилися з молодим студентом, який їхав до Ялти, а ми тим же літаком до Одеси. Він нам багато розказував про його велику і славу родину Губенків, яку комуністи майже всю знищили. Його дядько був славним письменником-гумористом — Остап Вишня. Я про нього чула і читала вже в Канаді. Ще перед війною комуністи арештували його і засудили на 10 років тяжких робіт на далекій півночі. Але під час війни його звільнили і наказали не писати нічого проти комунізму. Так і помер великий український письменник без права писати правду, як він бачив та сприймав навколишнє життя.

Коли ми прощалися з відважним племінником Остапа Вишні, він вклав мені в руку маленький папірчик, на якому була адреса дружини Вишні у Києві і просив нас відвідати його тітку. Що ми і зробили.

♦ В нашій Одесі

А тепер ми кілька днів оглядали Одесу. Одеса нестаре місто, хоч стоїть на місці стародавньої грецької колонії. Під час другої світової війни воно було майже зруйноване, але сьогодні відбудоване, має понад мільйон різноманітного населення і рахується найбільшим портом на Чорному морі.

Місто має славний оперний театр, який вважається другим у світі. Має також університет, санаторію, відпочинкові котеджі, добрий морський пляж, тощо. Вже першого дня я в готелі зголосилася, щоб купити квитки до Оперного театру. Нам сказали, що квитків уже нема, але коли я пообіцяла заплатити американськими доларами, то за годину ми вже мали квитки на оперету "Наталка Полтавка", також на французький балет "Жізе".

Театр в Одесі завжди був популярний і коли ми зайшли до

вестибюлю, то там уже було багато молодих, добре одягнених людей. Деякі питали чи ми продамо наші квитки за кращу ціну. А як зайшли в середину, то побачили таке, чого ніколи не сподівалися: весь театр був відновлений золотом найвищого гатунку, всі крісла також відновлені, перекриті багатим червоним бархотом. Звичайно, грали чудово. Цю оперету я бачила раніше кілька разів, але не в такому театрі і не з такими виконавцями.

З театру ми вийшли пізно, надворі приємно пахли акації. Не дивно, бо Одеса має 69 сортів акацій, які цвітуть у різний час. Ми купили смачне одеське морожене і поволі, все ще під вражінням театру, пішли до готелю. Побачити Одесу — це була моя давня мрія. Я була тут цілий тиждень зі своїм улюбленим татом ще перед війною, коли мала десь 11 років. Найбільше запам'ятала 150 широких сходів, які треба було пройти, щоб зійти вниз, до моря.

Ми були після вечері, але зайшли до нашого ресторану, де було багато людей. Ми присіли коло двох пань, які були також туристками з Ст. Кетринс, Онтаріо. Вони нас познайомили з надзвичайною красунею, яка була дуже дорого одягнута, зі смаком підмальована, з модерною зачіскою. Вона відразу до нас присіла і почала розказувати: вона, її чоловік і дочка народилися в Канаді, але тому, що ще вдома належали до комуністичної партії, не могли там працювати, хоч він був інженер, а вона — учителька. Вони залишили Канаду і поселились в Одесі. Тут зразу дістали відповідну працю. Платять їм американськими долярами. Вона запропонувала, що покаже нам цікавіші місця в Одесі, а спеціально крамницю для туристів, де все можна купити за американські гроші.

Ця пані чарувала нас, але ми були обережні, бо знали, що саме такі люди мали завдання агітувати туристів або випитувати про них якнайбільше для советської розвідки, щоб потім шантажувати.

В Одесі ми були п'ять днів і кожний день приносив якусь приємність. Не тільки мені, але й Ірі, що народилася і виростала в Канаді. Одеса дуже й дуже подобалася. Опера, балет, концерти, прогульки кораблем по Чорному морю, купання в солоній чорноморській воді — все це ми сприймали з великим вдоволенням. День перед виїздом до Києва ми прийшли ввечері до готелю і там на нас чекав хлопець Іринового віку. Ми знали його і його батьків з Гвельфу. Він приїхав до Одеси з мамою іншою турою і ще нічого не бачив. Яка це радість зустріти несподівано когось з твого рідного міста десь далеко, в іншій країні!

На другий день, раненько, нас відвезли на аеропорт. Туристів посадили окремо, в іншу почекальню. Влада не хотіла, щоб ми розмовляли з місцевими людьми. Коли нас відвели до літака і він уже рушив, раптово літак зупинили. Ввійшли до середини кілька поліцаїв і ми вже налякалися. Виявилось, що нас посадили в літак, який летів до Ялти, а київський чекав, бо ніхто не знав, де ми поділися.

Коли ми пересіли у свій літак, у ньому було душно і пасажирів були сердиті, що мусіли чекати на нас. Але прилетіли до нашого красивого Києва щасливо. І привезли нас до того самого готелю. В бюрі знову забрали від нас візи і паспорти, щоб ми не поїхали кудись самі. Нам залишалось ще шість днів. Одного дня ми оглянули з турою і провідником стародавній собор св. Софії. Він тепер перетворений на державний музей. Відважилися також побачити підземні печери (катакомби) Печерської Лаври.

Колись у тих печерах жили ченці–монахи, після смерти тут їх і хоронили і тут збереглися до наших днів їхні мощі. Поміж печерами дуже вузький прохід, місцями на ширину однієї людини, розминутися тяжко. Там було сиро, темнувато, повітря тяжке, а по обох боках проходу, за склом, видно було обличчя давно померлих монахів. Як вони тут могли довгі роки жити та ще й переписувати книги — тяжко собі уявити.

Скажу тобі правду, Наталю, мені було страшно. Як вийшли нарешті наверх, ми всі виглядали, як духи, бо ми їх там бачили...

Центральна і найкраща вулиця Києва зветься Хрещатик, бо там князь Володимир Великий охрестив киян у християнську віру. Під час останньої великої війни всі будинки на Хрещатику були підміновані і висаджені в повітря. І досі сперечаються чи цей злочин зробили комуністи, чи німці. Після війни Хрещатик відбудували, поширили і засадили алеями каштанів та акацій. Тут завжди повно людей — і вдень, і вечорами. Їдять, п'ють, забавляються.

Як ми хотіли оглянути щось далі від центру, то наймали в готелі таксі. Переважно підходив до нас той самий таксіман. Нам видавалось це дивно, але пізніше він признався, що був для нас приділений. Він мусів дати владі звіт з того, куди ми їздимо, з ким зустрічасьмо, а коли можливо — то й що ми говоримо. Він возив нас і за місто, до показового ресторану з показовою криницею–журавлем, з великим гніздом лелек та смачними харчами.

Але, наприклад, коли ми вирішили поїхати до дружини

Остапа Вишні, ми не бажали, щоб віз нас той таксівар або щоб знав хтось інший з місцевих, куди ми вибрались. Тож ми запросили лише одного знайомого туриста з Торонто, щоб не було страшно самим. Вийшовши, здавалось непомітно, з готелю, ми пройшлися пішки, заходили майже в порожні магазини, а як переконалися, що за нами ніхто не слідкує, зупинили на ходу таксі і сказали де мав стати. А на потрібну вулицю вже пішли пішки, розглядаючись.

Зайшли в подвір'я й помалу пішли на другий поверх. Легко знайшли потрібний нам номер і тихенько постукали в двері. Відкрила нам висока, гарна і привітна пані. Це й була дружина покійного Остапа Вишні–Губенка. Ми їй сказали, що ми з Канади, познайомилися в літаку з її племінником і він просив, щоб ми зайшли до неї.

Дуже тепло з нами привіталася і запросила до середини. Квартира була простора й гарно влаштована. Будинок був старий, але добрячий, з мармуровими підлогами. Ми розговорилися. Я розказала господині, що ми читали книжки — гуморески Остапа Вишні, що він завжди був дуже популярний серед канадських українців. Я чула про неї як про артистку, яка залишила театр і виїхала з малою дочкою на північ, щоб бути близько арештованого і висланого з України чоловіка.

Вона показувала нам альбоми з їх життя, в яких було багато інших письменників і їх приятелів, включно з генералом, який допоміг чоловікові у війну повернутися з заслання. Потім повела нас у кабінет, де Остап Вишня писав свої твори. Запевняла, що все стоїть так, як він залишив і що вона домагається, щоб влада дозволила перетворити цю квартиру на його музей.

Розказувала дещо про тяжкі часи, як чоловік був на засланні, а її не допускали до праці в театрі. Дозволила зробити знімки з нею в кабінеті Вишні. Було приємно почути, що нам першим надано цей привілей.

Хоч ми спочатку відмовлялися, господиня щиро просила нас на чай з печивом. Видно, що ми їй подобалися і здобули її довір'я. Розпитувала Ірцю як вона вчиться і взагалі чим цікавиться. Ми почувалися, як давні знайомі і нам тяжко було прощатися. На пам'ятку пані Варвара Губенко–Маслюченко підписала нам книжку "Живий Остап Вишня".

Це була єдина наша з нею зустріч. Аж кілька років тому, як Україна стала вільною, я почула, що до Торонто приїжджає дочка Остапа Вишні. Я не могла дочекатися. Вона мала доповідь в Мис-

тецькій галерії КУМФ про життя і творчість Остапа Вишні та його дружину. Коли я побачила високу, скромну і немолоду вже жінку, мені здалось, що бачу жінку Вишні. Вона була приблизно того віку як я бачила її маму у Києві. Коли ми познайомились і я розказала їй про зустріч з її мамою та показала знімки, зроблені в кабінеті її батька, вона дуже зраділа, бо для неї це була несподіванка. І я була рада, що мала нагоду познайомитися з родиною великого українського гумориста Остапа Вишні.

Пізніше я написала про цей епізод до журналу "Молода Україна", який започаткував твій дідо ще в 1951 році. Я пишу про це, Наталю, тому, щоб ти старалася запам'ятовувати (або й записувати) свої цікаві зустрічі, бо вони лишають приємні спогади назавжди. А ще хочу пригадати, Наталочко, люби і завжди пам'ятай свою країну. Ти ж тут народилася, тут народилися і виростили твої батьки, Канада — це твоя Батьківщина. Український поет Василь Симоненко писав:

"Все на світі можна вибирати, сину,
вибрати не можна тільки Батьківщину!"

І це свята правда. Твій дідо і твоя бабуся також люблять Канаду, бо вона прийняла нас у найстрашніший час і забезпечила нам життя та широкі громадянські права. Але Канада — це молода країна, яку створили іммігранти. Батьківщина твого діда і моя це Україна, розташована в самому центрі Європи. Батьківщина твого монреальського діда Джоу — Польща, сусідка України, бо там він народився і там його генеалогічне коріння. А Батьківщиною твоєї покійної монреальської бабці була славна Англія.

Тепер молоді люди в Америці і Канаді цікавляться своїм походженням і шукають свого коріння (рутс). Ти в нас здібна і талановита внучка. І ми любимо тебе до безтями. І віримо, що ти зацікавишся своїм "родинним дерером", своїм корінням і своїми близькими та далекими предками. Тим більше, що тепер є багато книжок про історію різних родів, а ти так любиш читати... Таких книжок раніше не було, тому ми так мало знаємо про наші роди.

Найбільший український поет Тарас Шевченко закликав своїх читачів: "І чужого научайтесь, Й свого не цурайтесь". І хоч він прожив майже все своє життя на чужині, в "Заповіті" він просив земляків:

Як умру, то поховайте мене на могилі,
Серед степу широкого в Україні милій.
Щоб лани широкополі, і Дніпро, і кручі

Було видно, було чути, як реве ревучий...

Українці виконали заповіт Шевченка. Бо хоч він помер далеко, в столиці російської імперії, його тіло перевезли і похоронили в Україні милій, на високій горі біля Канева, звідки справді видно і безмежні поля, і Дніпро, і кручі...

Наближався день нашого прощання з Україною і ми не могли не відвідати могилу Тараса Шевченка, куди зїжджаються, мов на святую прощу, люди з усього світу. Тож одного чудового дня зібралася група туристів (звичайно, за дозволом влади) і попливли скорою "Ракетою" вниз по Дніпрі, аж до могили Шевченка. Ти про нього знаєш, Наталю, з української школи і бачила його портрети, скульптури і малюнки в кожній українській хаті.

Коли ми зійшли з корабля, всі пройшлися по піщовому березі Дніпра, похлюпались водою й почали підніматися вгору, до могили і пам'ятника. Йти треба було по сходах досить високо і ми помучились. Кілька разів сідали на траву, яка пахла польовими квітами, щоб відпочити. Коли ж вийшли на сам верх — перед нами розгорнулася на всі сторони незабутня панорама. Ми стали мовчки перед пам'ятником Шевченка. Кожний думав щось своє. Мене охопило почуття, ніби ми стоїмо перед великою святинею.

Не пам'ятаю, хто перший став на коліна, але майже рівночасно це зробив увесь наш гурт і кожний почав молитися. Ніяково стояв тільки наш молодий провідник, бо його влада не визнавала релігії. Помолившись, ми зробили біля пам'ятника знімки і зійшли до гарного музею, де молоденька провідниця розказувала нам про Шевченкове життя та пояснювала окремі цікаві експонати. Вона так уміло і щиро розказувала, зокрема про найтяжчі роки заслання, що в нас були мокрі очі.

Коли ми вийшли на двір, то Ірця мені шепнула, що музей, провідниця і вся обстановка залишаться довго в її пам'яті. Опісля нас повели до ресторану, де були смачні українські страви.

Не хотілося нам повертатись на корабель, але треба було, бо сонце вже хилилось на захід. Проходячи ще біля могили Шевченка, я взяла грудку землі та пучок польових квітів і привезла до Канади. Коли моя мама, а твоя прабаба померла, то я поклала в її домовину і ще залишила собі...

Повернувшись до готелю, ми були вдоволені, але й втомлені. Ми скоро повечеряли і пішли до своєї кімнати, хоч у ресторані грала музика та співали пісні для розваги. Я довго не могла заснути, все

передумувала, де ми були та що бачили цими днями.

І ось прийшов час, коли нам треба було повертатись додому, в Канаду. Спакувалися. Попрощались з тіткою Людвігою, бо тільки вона приїхала до готелю. Мені хотілось попрощатись зі всіма, але це ще був такий час, коли люди боялися, щоб їх бачили з чужинцями. А ми ж були канадці! Тож ми не жаліли, що залишаємо режим, де всі бояться всіх і вертаємось до справді вільної країни, яку ми вибрали або вона вибрала нас.

В літаку ми зустрінулись з нашими кіченерськими приятелями. Я сіла разом з Ларисою, бо мали багато чого розказати одна одній. Так і майже не помітили, коли літак привіз нас до Цюріху в Швейцарії. Ми мали ще півдня, щоб оглянути місто і дещо купити, хоч грошей залишилось в нас мало.

До Торонто ми прилетіли щасливо. Були раді, бо знали, що нас чекають наші правдиві сім'ї. В аеропорті я побачила насамперед мою маму, яка з радості плескала в долоні. Юрко прибіг і обняв нас обидвох, не відпускаючи. Давав, як звичайно, різні запитання. Мар'ян дуже журився поки нас не побачив, бо він чомусь не отримав нашої телеграми з Києва, ані листів, ані навіть підтвердження, що ми є на списку тих, що повертаються. Тож він побоювався, що нас там затримали. А тепер радів, що ми щасливо повернулись додому.

♦ Наші перші вакації на Фльориді

І так почалися знову буденні дні і місяці — робота в бібліотеці, школа для Іри і Юрка та всякі дрібні справи. Але час проходив скоро. В грудні ми вирішили поїхати на зимові вакації вперше на Фльориду. Ми домовились зі знайомими Пекарськими, що поїдемо двома автами, а якщо в дорозі розгубимось, то зустрінемося на ніч в такому-то місті і готелі. Ми виїхали кілька днів перед Різдвом. В Онтарію падав сніг і було дуже холодно. Але за Детройт, в Огайо, стало тепліше і снігу ще не було. Ми їхали ввесь день і заночували, як домовлялися, в місті Лексінгтон, Кентакі.

Але на другий ранок ми тільки доїхали до гір Грейт Смокі Мавнтейнс, як побачили з вершка гори, що авто перед нами не їдуть, а в два і навіть в три ряди стоять, деякі впоперек дороги. Ми налякались й не розуміли, що трапилось. Зупинити авто було тяжко, воно слизгалось і чуть не вдарило в автомобіль, що стояв попереду нас.

Виявилось, що мжичка, на яку ми не звертали уваги, на ас-

фальті зразу замерзала й дорога стала слизькою, як скло. Ми просто-яли майже на одному місці три години, поки в обід стало трохи тепліше і лід на дорозі почав танути. Звичайно, того дня ми не могли доїхати до місця, де мали зустрітись з нашими приятелями. Ми ночували в різних містах, але вранці зустрілись там, де домовлялись.

Це був третій день нашої дороги. В південній Джорджії почало пригрівати сонце і ми мусіли одягнути легкий одяг. А після обіду нас привітала соняшна і тепла Флориди. Вперше в житті я побачила живі пальми, великі помаранчеві і цитринові сади зі спілими овочами та інші тропічні рослини і птиці. Для нас це було щось надзвичайне приїхати своїм автотом за два дні з засніженої канадської зими в гарячу субтропічну країну.

Але до Маямі було ще далеко і ми заночували по дорозі третю ніч у Форт Пірс (Fort Pierce) над Атлантийським океаном. Це гарне, спокійне місто-курорт. Іра і Юрко зразу ж одягнули купальники і пішли в басейн плавати. Я завжди захоплювалася природою, тож почала зблизька вдихати запах флоридських рослин.

Наступного дня ми досягнули нашу мету — приїхали до славного Маямі, де в той час ще було безпечно. Ми винайняли просторий і чистий апартамент з басейном. Власниками були люди українського походження з Торонто. В цій околиці жили й наші знайомі з Торонто — Ірини й Юрка вчителька Одаренко, власники пекарні Романишини та інші. Але найзручніше було те, що поблизу знаходився найпопулярніший у той час чейн ресторан-буфет "Пейнтед горз", де за невисоку ціну можна було поїсти смачно й досхочу.

Другого дня ми всі поїхали автотом на Біскейн острів, оглянули резорт президента Ніксона й купалися та плавали в спокійному морі аж до вечора.

Приїхали додому змучені і попечені сонцем. Це було забагато на початок, але ми почувалися дуже вдоволені. На різдвяну вечерю нас запросили наші господарі. А наступного вечора ми пішли до Маямського Оперного театру на прем'єру "Фідлер он де Руф". Грالی найкращі актори і пізніше з цієї постанови зроблено прекрасний фільм, який ми бачили вже в Торонто. Ця постановка про життя жидівської родини на Одещині, в Україні, на початку ХХ століття. Ми були захоплені. Я й тобі раджу, Наталю, побачити цей шедевр при першій нагоді.

Одного ранку нас повідомили, що в Торонто нагло помер видавець і редактор популярного журналу "Нові Дні" Петро Волиняк-

Чечет. Мар'ян працював з Волиняком в організаціях і на його прохання друкував свої статті в "Нових Днях". Вони обидва були добрі приятелі, хоч Волиняк був старший. Я також його знала вже раніше. Він вів бібліотеку, а я йому допомагала. Коли одного разу я сказала Волинякові, що ми з Мар'яном заручились, він підтвердив, що це розумна, чесна і гарна людина.

Ми повернулись з Фльориди вдоволені, опалені і виглядали здорово. Але Мар'ян був сумний і зажурений. Він признався, що думав про дальшу долю видавництва і журнаду "Нові Дні". Його вибрали до групи з п'ятьох людей, які мали б цим усім зайнятися, але справа була не така проста. Насамперед, треба було перебрати видавництво легально, через адвоката, треба здобути на початок бодай кілька тисяч доларів, і треба комусь систематично багато працювати, щоб втримати щомісячний журнал.

Не всі це розуміли, дехто вдавав, що не розумів і збори прихильників в Торонто вирішили просити Мар'яна, щоб узяв все, бодай тимчасово, на свої плечі. І Мар'ян погодився. Це була дуже делікатна і відповідальна справа, бо "Новими Днями" були зацікавлені і совести, і деякі канадські урядові кола, і правоохоронні та розвідувальні органи...

Після короткотривалого хаотичного початку, коли кілька чисел журналу друкувалося в Детройті, зареєстровано в Торонто Видавничу спілку і журнал повернувся до Канади. Мар'ян працював багато і тяжко. Він віддавав "Новим Дням" свої суботи, неділі і більшість вечорів. Це відчувала вся родина. Але він любив видавничу справу і вважав, що "Нові Дні" не сміють пропасти. Кожне число ставало цікавішим, коло дописувачів збільшувалось. Поверталися давні передплатники і приходили нові. Щораз більше жертвували на видавничий фонд, бо й кошти постійно зростали. До нас почали приходити все цікавіші листи, бо дідо був справді добрим редактором і посвятився цій праці.

Та дітей дідо не забував і помагав їм чим міг. Возив їх і далі до "Пласту", до української школи, на цікаві концерти і фільми, на вакації до моря тощо.

Іра і Юрко вчилися добре. В липні ми поїхали до Вайлдвуду. Спочатку все було добре, але одного разу, на високих хвилях, Мар'яна схопив сильний біль у середині. Лікар не допоміг, але порадив везти до найближчого шпиталю в Кеп Мей. Шпиталь був маленький. Встановили, що в Мар'яна зрушився у нирці камінь і треба чека-

ти поки він сам вийде. А біль був неможливий. І по кількох днях я вирішила вертатись автом до Гвельфу. Я сама в таку далеку дорогу ще ніколи не вела авта, тож довелося ночувати десь біля Албані.

◆ Наша подорож у Західню Європу

Наближалось 20-ліття нашого подружнього життя. Мар'яна в бібліотеці поважали, він знав кілька мов і з кожним роком отримував більшу зарплату. Я також працювала і ми вже могли заощадити трохи грошей. Тож ми вирішили відвідати вперше по війні Західню Європу. Іра мала вже 18 років, училася в Оаквіл в коледжі, а вліті працювала, на Заході. Юрко був змалку зарадний і легко знаходив собі роботу. Він згодився, що приятелька моєї мами, старша учителька Проць, буде доглядати нашої хати й готуватиме йому їжу. Пізніше жартував, що вона годувала його дуже великими варениками і котлетами.

До Європи ми поїхали разом з приятелями Семенюками, але в різні місця. Зустрічалися щойно у Римі, Міляно та в Мадриді. Ми купили ще в Канаді так званий Юралпас і могли їздити поїздами по всій Європі, куди хотіли і коли хотіли. І так ми бачили 9 різних країн — Англію, Бельгію, Нідерланди, Німеччину, Швейцарію, Австрію, Італію, Францію і Еспанію.

Можна багато писати про те, що нам найбільш подобалося, але я вірю, що скоро ти сама побачиш стару Європу та красу її міст і мальовничість багатьох околиць. Нас найбільше захоплювала долина ріки Райн з середньовічними містами і замками та гори Альпи. Але мене найбільше тягнуло побувати в Італії, а зокрема відвідати могилу мого улюбленого батька, якого ми поховали у війну.

◆ Знову в Італії

Коли ми переїхали поїздом кордон з Австрії до північної Італії, моє серце почало дуже битися. Пам'ятаю, я бігала від вікна до вікна, а коли побачила ту річку, яку ми переходили вбхід з клунками, і ті самі гори, то із зворушення почала кричати, що ось-ось побачимо те місце, де похований тато!

Але Мар'ян дивився в карту, читав написи при дорогах і заспокоював, що це ще не тут. І так ми проминули станцію Жімонне, де був під час війни наш перехідний табір, але цвинтаря через вікно

поїзду так і не побачили. Наш поїзд—експрес зупинився аж у більшому місті Удіне. Під вечір ми повернулися до Жімонне підміським робітничим поїздом.

Коли ми виходили з поїзда, сонце вже зайшло за високі гори. Всі речі ми залишили на станції. Я зразу почала бігти дорогою на цвинтар. Мар'ян поспішав за мною. Коли ми вийшли в поле, надворі стало темніти. До цвинтаря було ще, мабуть, кілька кілометрів і Мар'ян з трудом переконав мене, що нам треба вернутися, переночувати в Жімонне, а вранці поїхати автобусом.

Жімонне було гарне, але не туристичне місто і все в ньому було дуже дешево. Пам'ятаю, за нічліг у новій і дуже чистій віллі ми заплатили не цілі три канадські долари, а за смачну вечерю з супом і печенею — мало що більше. Правда, це було ще перед сильним землетрусом, який розвалив або пошкодив більшість будинків у місті.

Другого ранку ми взяли автобус і за кілька хвилин, за мостом, висіли. Я лишила Мар'яна і побігла сама туди, де мав бути цвинтар, з хрестами та пам'ятниками. Але цвинтаря не було, лиш росла висока трава та різні дерева. Я однак була певна, що знайшла місце, де мала бути могила і пам'ятник батька. Я припала до землі й почала молитися та плакати. Мар'ян намагався потішити мене, що це певно не тут, що я помилилася.

Але я не помилилася. Я запитала італійською мовою старшу жінку, яка недалечко пасла корову, і жінка підтвердила: Так, тут був великий цвинтар з часів війни. Але тому, що всі похоронені були не місцевими людьми, а чужинцями, то кілька років тому все відкопали і кудись перевезли. Вона порадила, щоб ми поїхали до місточка Бравніц і розпитали священника або поліцію, куди саме вивезли смертні останки.

Ми не мали чим їхати і пішли пішки на гору до Бравніц. На жаль, священника не застали. Він поїхав вранці до Жімони. Ми зайшли до церкви, з якої ховали мого тата, а потім вийшли на невелику площу і почали розказувати людям про наш клопіт. Ніхто не знав, куди вивезли цвинтар і 350 убитих. До найближчої поліційної станції було кілька кілометрів. Таксі в Бравніц не було, але один хлопець погодився відвезти нас своїм автом і не схотів нічого взяти за послугу.

Начальник поліції прийняв нас поза чергою, вислухав мене уважно, дещо розпитав, а потім почав телефонувати в різні місця, навіть до міністерства в Римі. Він розпитував, коли і куди подівся

ввесь цвинтар і ніхто не міг дати йому відповіді. Він почав сердитись, перелистовуючи якісь документи, врешті співчутливо сказав:

— Вибачте наші непорядки. Але ми в цьому місті від недавна й нічого про цю справу не знаємо. Мій помічник повезе вас автом у різні місця поки довідається, куди забрали козацький цвинтар. Бажаю вам успіху.

Мій тато не був козаком, але тому, що там похоронено переважно козаків, то й цвинтар італійці називали козацьким. Ми заїжджали до кількох багатих вілій у різних селах, але не заставали тих, кого шукали. Вкінці поліцай повіз нас на високу гору, до районного уряду. Там мусли б щось знати про цю справу або бодай розшукати якісь документи. Я розказала урядовцям, що ми з Канади, чого приїхали і що ніхто нам не може сказати, де подівся цвинтар, на якому похований мій батько. Я їм показала навіть фотографію мармурового пам'ятника з могили. Один з урядовців мовчки слухав, а тоді встав, сказав нам почекати і кудись вийшов.

Тим часом прибіг до канцелярії задиханий молодий священник з Бравніц і затурбований, дуже жалів, що не може нам допомогти, бо він на парафії новий. А за кілька хвилин повернувся секретар районного уряду з паперами в руках. Один папір — це була велика й досить виразна фотокопія загального виду цвинтаря, як він виглядав перед тим, заки його розкопали. А другий — фотокопія документу німецькою та італійською мовами про те, що 15 років тому перевезено останні рештки погіблх до Костермано.

На жаль, воно було десь дуже далеко, ніхто про це місце не чув і навіть не знали чи воно розташоване в Італії, чи в якійсь іншій країні. Порадили звернутись до головної агенції в Римі. Там напевно знатимуть і скажуть нам.

Залишатися довше в цій околиці не було чого. Сержант відвіз нас на залізничу станцію і ми ще встигли на скорий поїзд до Риму. Я їхала засмучена, так і не знайшовши могили свого тата. Про це я пізніше написала більше в "Нових Днях", ч. 356...

В дорозі ми передумали, що поспішати до Риму немає чого. Ми ж уже давно мріяли побачити славну Венецію з її водяними "вулицями", гондолями, палацом доджів та собором св. Марка. Тож ми висіли на відповідній станції, пересіли в приміський поїзд, а тоді пішки пройшли через всю Венецію аж до собору святого Марка і назад. Венеція не зробила на нас гарного враження, а радше навпаки: всі будинки старі, погрузли в воду, вулички занедбані, вода в каналах

застояна, брудна, місцями чути каналізацією.

Може того дня ми мали забагато неприсмних переживань, але хоч почувалися дуже втомлені, вирішили в Венеції не ночувати. Пізно ввечорі сіли на поїзд і доїхали аж до Болоньї, де й заночували. Мар'ян знав, що в цьому місті був найславніший колись університет, у якому вчилися багато студентів з України і ректором якого деякий час був наш славний земляк Юрій Дрогобич. Але університету ми не бачили, бо вранці лише поснідали — пішли на станцію до поїзду. Мене тягнуло бути якнайшвидше в Римі.

Все ж таки, Мар'ян переконав мене, щоб зупинитися бодай на кілька годин у Флоренції та оглянути дещо з її багатющих культурних пам'яток і скарбів. У "вічному місті" Римі ми перебули три дні. Але не відпочили, бо Рим це велике місто, має давню цікаву історію і треба було оглянути бодай найважливіші історичні та культурні пам'ятки. Тут ми зустрілись з нашими приятелями Семенюками, а також — тут нам сказали, де знаходиться Костермано і як туди добратися. Я все ще надіялася, що знайду там окрему могилу мого тата.

Далека дорога до Костермано вела з Риму, через Міляно до Верони, а звідтам ще автобусом кількадесят кілометрів на північ, до озера Ля Гарда у підніжжі південних Альп. У Міляно ми заночували й оглянули найславніший оперний театр "Ля Скаля", знаменитий пасаж за склом і величаву готичну катедрu, яка справила на нас сильніше враження, ніж базиліка св. Петра в Римі.

А наступного дня я почувалася так неспокійно, як і тоді, коли наш поїзд наближався до Жімонє. З Верони вузька, асфальтова дорога пролягла серед безмежних виноградників і врожайних ланів аж до Костермано. Містечко дуже маленьке, але надзвичайно чисте і привітне. Ми висіли з автобуса і пішли пішки до недалекого цвинтаря. Крім нас у той бік ішли й інші люди.

Ввійшовши в браму, ми побачили надзвичайну картину: в обидва боки і перед нами аж до обрію простяглися довжелезні рівні ряди гробів, з однаковими плитами. Оподалік, на горбку, видно було з-за дерев муровану каплицю або загальний пам'ятник. Тут і там нерухомо стояли, мов сторожі, стрункі кипариси. Цвинтар був дуже великий і винятково добре доглянутий, весь у зелені і в квітах. І тепер тут працювали люди, щось поправляли, пересаджували, поливали. Але було тихо і врочисто. Ідеальне місце для вічного спочинку...

Ми похапцем почали читати написи на плитах могил. Най-

більше імен і прізвищ німецьких. Але, поміж ними, чимало й слов'янських: польських, чеських, українських, російських... Ми йшли від могили до могили, але скоро зрозуміли, що тим способом не знайдемо могили батька навіть за кілька днів. Тож ми пішли до бюро, знайшли завідуючого цвинтарем і розповіли йому нашу справу. Він говорив німецькою мовою, але з нами перейшов на чеську, яку ми краще розуміли. Порадив насамперед перевірити реєстри, де в алфавітному порядку подані прізвища всіх тут похованих, з номерами і секціями біля прізвищ. Перепоховано тут 21,927 поляглих у 3,096 місцях Північної Італії.

Ми з надією почали шукати під буквами Я (Ja, J, U; Янні, Јанні, Јанні, Јанні), цебто, під різними можливими написаннями. На жаль, подібного прізвища не знайшли. Розчаровані, ми знову пішли до завідуючого. Він, трохи подумавши, сказав:

— Якщо ваш тато не був військовим, значить, в домовині не знайшли прізвища ані номера. А всіх перевезених, що не мали прізвищ і номерів, перепоховали в одну спільну братню могилу. Ходіть зі мною, я Вам покажу.

Це мене ще більше розчарувало. Я почувалася змучена і пригнічена. Ми йшли доріжкою вгору, в сторону каплички. Пекло південне сонце, хотілось пити. "Ось і прийшли", — промовив тихо завідувач, увівши нас до каплиці. "Тут, під підлогою, їхня спільна могила."

В каплиці було прохолодно й дуже чисто. Я вже не пам'ятаю обстановки і написів, але назавжди залишиться в пам'яті скульптура з чорного мармуру, що зображає символічно хлопця, який, приклякши, кланяється всім тут похованим, отже, й моєму татові. І мене охопило дивне почуття, на серці чомусь полегшало, хоч я зрозуміла, що могила тата фактично зруйнована, а не реставрована. Яка химерна людська доля! Мій тато, а твій прадід, походив з давнього грецького роду, про який ми так мало знаємо. Родився в Україні, його мама була українкою, був українським патріотом, боровся за правду й українську свободу, а похований на німецькому військовому цвинтарі, в одній з найкращих околиць вільної Італії.

Я там, на жаль, більше не буду. Але вірю, дорога Наталочко, що ти, відвідуючи колись Італію чи Швейцарію, завітаєш і до Костермано та, як сдина правнучка Юрія Янні перевіриш чи його ім'я та прізвище є в реєстрах там похованих, якщо я не встигну цього зробити.

Відїжджаючи з Костермано, я відчула полегшення і внутрішній спокій. Я ж таки відшукала і побачила місце спочинку тата, хоч і за сотні кілометрів від Жімонне. Тепер я з більшим зацікавленням і вдовolenням оглядала красвиди, міста, галерії, музеї, мавзолеї тощо. На жаль, через брак часу в багатьох цікавих містах ми вже не зупинялися. Наприклад, італійську і французьку Рів'єри — Сен Ре-мо, казкове Монте Карльо, Ніццу, — навіть Барцельону ми бачили тільки з вікон поїзда. Але Мадрид, Долина Поляглих, Гранада і зокрема Аль Гамбра справили на нас незабутні враження.

Досі жалю, що не побували ми бодай пару днів довше в Парижі, щоб відчутти його особливу атмосферу. Але Париж і тоді був дорогий, а крім того, це був останній день, що ми могли ще їхати поїздом на наш Европас. І ми поїхали ввечорі до порту в Дюнкірк. Коли перепливали вночі Ля Манш до Англії, несподівано зірвалась найстрашніша в моєму житті буря. Нашим кораблем кидало на всі сторони і треба було сильно триматись, щоб не випасти в бурхливій хвилі. Посуд, склянки, фляшки з вином і з лікером — все з брязкотом падало з полиць і зі столів на підлогу. Люди, бліді і майже без пам'яті, сиділи, корчилились, лежали де хто міг.

Коли корабель причалив з великим запізненням до порту в Довер, люди вже думали, що ми потонули. В Англії ми пробули ще кілька днів. Оглянули розлогий Лондон, який я сприймала тепер набагато краще, бачили королівські замки у Віндзорі, Гемптон Коурт тощо. Але мене вже тягнуло додому, до дітей, хоч ми мали з ними постійний контакт через листи. В кожному більшому умовленому місті нас чекав у конторі Американ Експрес від них лист. Наталочко, ти ще не знаєш, як приємно батькам, бабусям і дідусям отримувати листи або телефони від їхніх дітей і внуків. Де б ти не була, не забувай про це!

Ця подорож була для нас найбільшою і залишила в нашій пам'яті багато незабутніх спогадів.

◆ Повернення з Європи додому

Коли ми приїхали додому, нас чекала несподіванка. За пару тижнів Іра нас познайомила з хлопцем Майком і повідомила, що вони дуже закохані і хочуть женитися. Майк походив з Нової Шкотії, а заїзнались вони обом в Ванф, Альберта, де вліті працювали в готелі Pacific. Вони були ще молодими студентами і не виглядало, що

одруження брали серйозно.

Іра заявила, що вони обоє поїдуть до Галіфаксу і будуть продовжувати науку в Дальгаузі університеті. Ми просили, щоб ще почекали і пізнали одне одного краще та щоб Іра закінчила бодай Шерідан колледж в Оаквіл і мала практичний фах. Вони нас послушали, але тільки частково. Заручилися і поїхали в Південну Європу та Північну Африку, щоб краще себе пізнали в біді. Грошей мали мало, дістати тимчасову роботу там не змогли, тож проїхавши якимось Еспанію, Мороко, Тунізію, Грецію і Югославію, з Італії прислали телеграму, щоб їм допомогти фінансово повернутись додому.

Повернувшись, вони й далі хотіли якнайскоріше одружитися. На весну вони взяли шлюб у Торонто в православної Катедри, там де пізніше женилися твої мама і тато й де хрестили тебе.

В Галіфаксі Майк учився на інженерному відділі, а Іра брала лиш по кілька курсів, бо решту часу мусіла заробляти на життя. Правда, бабуся і ми їй щомісяця допомагали і вона казала, що зробить диплом В.А., але не для себе, а "для нас". Так той диплом і досі висить у діда на стіні.

Чи жаліє Іра, що вчилася "не для себе, а для вас" ми так і не знаємо, бо вона не хоче на цю тему говорити. Запитай її, Наталю, колись. Може, вона тобі скаже. Все це ми тяжко переживали, хоч Юрко нас потішав і підтримував на душі.

Одного разу ми поїхали втрьох на озеро (Джорджен Бей), де відвідали наших знайомих, які вже мали там котеджі або щойно будували. Вони радили нам купити льоту і поставити бодай префабрикейтед "шелл". Юрко пообіцяв, що допоможе викінчувати в середині. Він тоді вчився і працював у Бівер Ламбер, тож знав про будову більше, ніж я і дідо. Крім того, його в той час ще цікавили човни, водний спорт, а деякі його товариші мали тут недалеко котеджі.

Отже, ми купили льоту на Пайн Форест Естейтс, вичистили її, восени змурували пивницю і, не зважаючи на дуже дощову погоду, в листопаді поставили стіни і дах. А з ранньої весни ми почали викінчувати в середині. Я так захопилася, що про нашу журбу забула. Серед тижня ми працювали в бібліотеці, а кожної суботи приїжджали з Гвелфу викінчувати котедж.

Я прибивала кругом інсуляцію, розкидала пісок, а пізніше землю на дворі і возила з озера тачкою каміння. Я й не думала, що зможу так тяжко працювати. Дідо і Юрко різали та прибивали панелі в кожній кімнаті. Викінчували лазничку, а пізніше мучилися і над

прибиванням тайлів на стелі. Я таки дуже переймалася Ірою та її безпляновим життям, і тяжка праця — це була добра терапія для мене. Бодай так мені в той час здавалосьь.

◆ Наша поїздка до Греції і Югославії

Того ж року в кінці травня ми поїхали з дуже доброю і не коштовною турою югославським літаком на два тижні до Югославії і Греції. Обидві країни виявились для нас, як туристів, надзвичайно гарні і своєрідні. Коли ми приїхали до міста Спліт над Адріатичним морем — там уже дозрівали вишні та інші овочі. Стародавній палац Римського імператора, оточений високими масивними мурами, творив окреме місто в місті. В старих будинках, що нараховують майже 2,000 років, і тепер живуть люди. Взагалі, колишня Югославія, а зокрема сьогоднішня Хорватія — це особливо цікава своїми замками, соборами і мечетями (Мостар в Боснії) та модерними готелями країна. В нас було мало часу, але ми оглянули Спліт, Задар, Мостар і знаменитий Дубровнік.

Другий тиждень ми провели в колісці європейської культури — Греції. Побачити Грецію мене кортіло здавна, хоч би тому, що мій корінь по-батькові лежить у Греції. Ми зупинились у готелі Stanley в Атенах і звідси розїжджали на оглядини. Двічі бачили славний Акрополіс, Королівський замок, стару Пляку, Національний музей тощо, відвідали давній Корінт, Дельфи, Пелопонез, бачили найстарший у світі амфітеатр... Взяли цілоденний круз на малі егейські острови і, повертаючись до порту, зударились з іншим кораблем. Для нас усе було цікаве, лиш докучала літня спека. Тому всі вечори ми проводили на плоскому даху готелю, де завжди були якісь розваги і звідки видно було освічену панораму Атен.

Ці короткі вакації дали нам так потрібне фізичне і моральне відпруження. Повернувшись до нашої Канади, ми з більшими силами та заохотою пішли до праці.

Моя мама також ще працювала в крамниці, але часто приїжджала до нас на кілька днів. Пригадую, вона любила поїхати десь на покупки, походити трохи і випити каву з пасм. І я дійшла до того віку, що також люблю з кимось або й сама поступати подібно. Я люблю обсервувати людей або й поготорити з ними, бо кожна людина інша і це цікавить мене.

◆ Дещо про Юркову науку і "кар'єру"

Наш Юрко змалку любив учитися і працювати. Вставав дуже рано (восени і взимку ще було темно) і розносив газети. А тоді снідав і йшов до школи. Пізніше признався, що деколи було йому страшно, бо на вулицях ще не було ні живої душі, лише у небі падали зорі або привиджувалися літаючі тарілки... Пізніше, після школи і вечері, він наливав на станціях бензину до авт і перевіряв оливу. Дуже переживав, коли згубив або вкрали в нього першу зароблену двадцятку. Також боявся, що вночі бандити можуть зробити напад і забрати всі гроші.

Згодом, разом з колегами, мазав мазутом асфальтові заїзди і за це отримав навіть грамоту успішного "ентерпренера". При цій нагоді познайомився з менажером Бівер Ламбер і несподівано дістав працю наймолодшого селесмена.

Розпочавши перший рік університету, Юрко став членом редакції студентського часопису "Онтаріон" і надрукував кілька цікавих інтерв'ю з відомими особами, в тому числі і з тодішнім головним редактором журналу "Mac Leans" Пітером Ньюманом. У "Маклеан'с" не приймали до того часу студентів на літню працю, але для Юрка зробили виняток і прийняли його як ресирчера, а згодом — як наймолодшого асистент-редактора, відповідального за спеціальні проєкти і за відділ "People". І він так полюбив свою працю, що другого літа повернувся знову до "Маклеан'с" і навіть перервав науку в університеті, щоб працювати повний час.

Але скоро переконався, що для того, щоб авансувати й отримувати кращу зарплату — потрібно закінчити університет. Він успішно закінчив Гвелфський університет і подав заяву на юридичний (правничий) відділ. Його прийняли всі онтарійські університети і він вибрав Торонто.

І так Іра виїхала до Галіфаксу, Юрко до Торонто і ми з дідом залишились самі. Але ми намагались переконати одне одного, що так воно й має бути, коли діти стають дорослими. Правда, перед тим ми ще відважились поїхати на два тижні до Мексіко Ситі і Акапулько. Там було дуже цікаво, поки дідо Мар'ян не захворів на "Монтезума ревендж". І ми рішили ніколи більше туди не їхати...

Ірці з одруженням не повезло. Вони розлучилися. Іра залишилася в Ст. Андрюс і отримала добру та цікаву для неї позицію куратора музею, а Майк виїхав до Оттави. Ми з дідом продовжували працювати в бібліотеці і були зайняті "Новими Днями", бо і я взяла

відповідальність за комерційні оголошення, а пізніше стала й адміністратором. Але незабаром я почала хворіти, мала операцію, дістала великий стрес і лікарі радили залишити роботу й бути дома. Я послухала, але працю з журналом не залишала.

Моя мама старілася і треба було частіше відвідувати її в Торонто. Юрко в той час уже вчився і жив також у Торонто. Коли він вперше познайомив нас з Марго в Фоур Сізонс готелі, я відразу відчула симпатію до неї. Після того, Марго і Юрко часто приїжджали до нас до Гвелфу і це нас дуже зблизило. Я твою маму полюбила і тепер люблю, як свою дочку. Коли мама і тато заручилися, ми ще справляли 80 років твоєї прабабці в гарному ресторані "Караван" у Йорквілл.

Весілля Марго і Юрка відбулося в Торонто в найгарячіший липневий день. Шлюб був у катедрі св. Володимира, а весільне прийняття в Ст. Лоренс галл. Ще тепер наче бачу, як твоя мама ввійшла до церкви зі своїм татом, який і привів її до вівтаря, де вже чекав Юрко. Марго виглядала дуже пишно та й взагалі вони були гарною парою, що видно із фотографій. Шлюб вони брали серйозно. Хор у церкві співав чудово. Наш приятель оперний співак Йосип Гошуляк спеціально прийшов співати.

На весіллі були, звичайно, твої бабця і дідо з Монтреалю, тітки Керол і Даєн, дядько та дальші родичі. На весілля приїхала здалека й Ірця зі своєю приятелькою і була дуже вдоволена, що вступила на брата шлюб, хоч у той час вона хворіла й почувалася недобре. Навіть твоя прабабця Янні була в церкві на шлюбі, хоч уже жила в норсінг гом. Були, звичайно, й наші близькі приятелі.

♦ Переїзд назад до Торонто

Я не любила жити в Гвелф і ввесь час скучала за Торонто. А тому, що здоров'я моєї мами постійно погіршувалось, і після інсульту вона стала вередлива та вимагала, щоб я кожного дня відвідувала її в норсінг гоум на Роял Йорк Ровд, ми вирішили повернутись з Гвелфу до Торонто. Тим більше, що в Торонто жив тепер і Юрко з Марго.

В 1987 році ми продали нашу нову хату в Гвелфі і купили на Скарлет Рд. кондомініум-апартмет, бо хати в Торонто стали дуже коштовні. Дідо ще працював у Гвелфському університеті, а додому приїжджав на вікендс. Але в літі він пішов на "early retirement", хоч і далі працював як редактор "Нових Днів". Він любив цю роботу, а го-

ловне — почувався зобов'язаний перед українцями, щоб той журнал виходив, доки буде можливість його видавати. Я вже згадувала, що й я багато допомагала.

Ще перед тим, ніж ти народилася, ти вже була з мамою на Маямі Біч. Твій тато, я, дід і тітка Іра були тоді також з вами. Це були наші найкращі вакації на Фльориді. А як ти тільки народилася в Моунт Сайна, твій тато зразу ж радісно, аж з плачем, повідомив нам, що народилася "Киця". Він дуже хотів мати дівчинку і народилася гарна дівчинка. За півгодини ми з дідом приїхали до шпиталю і побачили через скляну стіну справді дуже гарну дівчинку. Це була ти, Наталю. Добре пам'ятаю, як раділа твоя мама і як тішився твій тато. І мені здавалось, що в той час засвітило сонце, хоч день був хмарний. Наталю, мені здавалось, що ти була найкращою дитиною у світі. Та й тепер так здається, коли пишу ці рядки. Ми тебе любимо. Ти є нашим сонечком — єдиною наступницею наших родів.

Коли тобі сповнився один рочок, твоя мама повернулася до своєї праці — три дні на тиждень, — а я була з тобою. Рано, о сьомій годині я приходила до вашого апартаменту і разом з тобою проводили цілий день. Ти вже вміла ходити і я тобі показувала, як на пальчиках ходять балерини. Ти це робила так зручно, що я дивувалася й навіть думала, що певно захочеш стати балериною.

Два рази денно ми ходили на прохід. Ти до всього в природі приглядалася, хотіла все доторкнути своїми ручками. Ти, Наталю, змалку любила людей, до всіх зустрічних віталася і була дуже вдоволена, коли щось до тебе говорили. Особливо ти любила маленьких дівчаток, навіть тих, що ще не вміли ходити чи розмовляти й були в візочках. Зі собою ти завжди мала маленьку лялю Сестричку і без неї нікуди не йшла, навіть обов'язково спала з нею.

В той рік, коли ти народилася, українська Верховна Рада (парлямент) проголосила суверенність України. Росіяни і комуністична партія поступово втрачали владу і вплив. Там стало легше і вільніше жити. Ми дуже хотіли поїхати в Україну разом з дідом Мар'яном. Але моя мама була вже старенька, хворіла і тому я не відважилася їхати так далеко.

Тож, 18-го серпня 1991 року дід поїхав на два тижні сам, бо й його мама була старенька та дуже хотіла його ще побачити перед своєю смертю. Там ще жив і його молодший брат Роман, якого дід довго не бачив і який мав уже дорослих дітей та четверо внуків. Та й запрошували його приїхати ті письменники, котрі прислали те-

пер свої матеріали для друку в "Нових Днях".

Очевидно, дідो взяв у дві валізи стільки дрібних подарунків, скільки міг піднести, взяв трохи доларів і, не передчуваючи нічого поганого, поїхав. Та лише літак сів вранці у Києві і всі пасажери стали в черзі до перевірки, до діда підійшов знайомий письменник-дисидент Джон Коляскі і шепнув: "У Москві вночі стався державний переворот. Владу взяли тверді комуністи. Президент Горбачов арештований. Буде погано, бо це може статися і тут, у Києві."

Таку невтішну новину переказав йому відомий поет і член Верховної Ради Дмитро Павличко, який повертався цим самим літаком з Канади до Києва. Він, без перевірки, вже залишив аеропорт. Він був наш добрий знайомий і раніше пообіцяв дідові виправити помилку в його візі, де замість дозволу на побут у Львові, написали — "в Москві", куди дідо не хотів і не мав чого їхати.

Отже, не дивно, що дідо налякався, бо ніхто не знав, що буде далі. Телефонне сполучення зі Львовом було перерване. Говорили, що там і в Прибалтиці комуністи проголосили воєнний стан. Ми в Канаді налякалися теж, бо не знали, що там фактично діялось.

Але за два дні ситуація трохи прояснилася. Дідо по телефону говорив з братовою дочкою Галею, сказав у якому готелі він перебуває і дав їй номер свого телефону. Галя відповіла, що вона зі своїм чоловіком Ігорем уже виїжджають автом до Києва і пізно ввечорі приїдуть до готелю. Так і сталося...

А наступного дня вони поїхали помалу автом — з геть розбитим фронтним склом — аж до села, в якому народився дідо Мар'ян і де чекали його 90-літня мама та молодший брат з родиною. Зустріч з мамою була дуже зворушливою, хоч у той день ще ніхто не був певний, як закінчиться московський переворот і чи зможе дідо повернутися до Канади.

День 24-го серпня застав діда у Львові, а вечір того ж дня — у рідному селі. Як відомо, того дня Верховна Рада України, після довгих і бурхливих дебат, прийняла закон та проголосила вільну, демократичну і незалежну від Росії Українську державу. Ясно, всі ми раділи і були щасливі, що дідо зустрів той великий в історії день у рідному місті Львові і відсвяткував вечір у родинному колі...

Але поїхати у вільну Україну разом з дідом ми змогли аж через п'ять років. Наталю, ти, мабуть, пам'ятаєш, як з мамою і татом відвозили нас на летовище в Торонто. Ми летіли з невеликою групою наших знайомих. Домовились, що прилітаємо на кілька днів до

Львова, а потім поїдемо автобусом на два тижні до курорту "Перлина Карпат". У Львові ми ночували в родини Мар'янового брата. Брата вже не було, він помер.

На другий день ми поїхали на село, де ще жила Мар'янова мама. Мені було цікаво побачити місце, де колись народився твій дід до Мар'ян. Його мама мала вже 96 років, але ще пізнала нас. Тільки слух у неї став дуже поганий, так, що братова мусіла кричати їй у вухо, щоб вона щось почула і зрозуміла. Ми поїздили трохи в тих околицях, відвідали могилу Мар'янового брата і повернулись наніч до Львова.

В неділю, крім іншого, бачилися з двома дідовими двоюрідними сестрами, яких у війну комуністи вислали на кілька років до Казахстану, разом з рештою їх родини. А на другий день рано-вранці ми відїхали автобусом у Карпати. Околиці були дуже гарні. Майже кожного дня ми брали тури — до Ужгороду, Мукачева, Берегова, Хусту — оглядали старі історичні місця. Дуже цікавим виявився курорт австрійських цесарів, куди приїжджають відпочивати теперішні українські достойники.

Час пройшов скоро і нам треба було вирушати до Кивав на урочисте відзначення 5-ої річниці незалежної, вільної від ворогів України. Автобусом їхали цілий день до пізнього вечора. Подорозі не зупинялися навіть у найцікавіших місцях, бо бракувало часу. До Кива приїхали таки дуже помучені. Правда, на нас чекали кімнати в малому готелі, у дуже спокійній околиці на Подолі. Добре, що хоч ресторан був близько, через вулицю. Варили тільки для нашої групи і то навіть смачно. Нарікати можна було хіба на бездомних собак, які збиралися на вулицях і вночі дуже гавкали.

Наталю, я вже згадувала раніше, що Київ — це надзвичайне місто з кожної сторони. Хвилясті гори, буйна зелень, парки, сталеві мости через широчезний Дніпро, прекрасні церкви з великими, позолоченими банями — такої краси я не бачила ніде, як у столиці України. Я певна, що як ти станеш старша і почнеш подорожувати, то в цьому сама переконаєшся.

Першого дня ми поїхали підземкою до центру міста на Хрещатик. Сабвей (підземний поїзд) — модерний, просторий і чистий. Куди кращий, ніж у Торонто, Лондоні, Парижу чи в Нью-Йорку. Деякі станції в центрі міста є дуже глибоко під землею. Вулиці переважно дуже широкі, будинки гарні, відновлені, удекоровані. Все готове до святкування 5-ої річниці незалежності. Людей приїхало ба-

гато, — місцевих і з-за кордону. Найбільше з Канади, Америки, Франції, Німеччини, Англії. Це були переважно люди старші, які виїхали з України ще у війну, тоді коли й ми, а тепер усі усміхнені та вдоволені, що змогли приїхати на таке велике свято.

Наступного дня нас привезли знайомі на Хрещатик дуже рано, щоб ми зблизька побачили парад українського війська. Для нас парад був чимось надзвичайним. Я плакала з радості і мені дуже хотілось, щоб усе це побачив мій тато. На жаль, він не дочекався і згинув 50 років раніше. А, може, душа його дивилася з неба і все бачила... Звідки нам знати?

Головний концерт з участю президента України Леоніда Кучми та найвизначніших українських виконавців відбувся в палаці Культури "Україна" і за кілька днів був повторений. Мар'ян весь час був дуже зайнятий, бо в кількох редакціях і радіостанціях брали інтерв'ю з ним і про "Нові Дні", що були відомі в Києві. Одне інтерв'ю було чути по всій Україні і навіть у Канаді. І зі мною брали інтерв'ю для гатери та радіо. Дивувалися, що я з дідом так добре співпрацюємо.

Один день ми провели на нарадах Світової Української Координаційної Ради, з правом голосу. Іншого дня ми поїхали з великою групою українських діячів до Канева на могилу Шевченка. Ми запізнились дістати квитки, але нами зайнялася редактор і поетеса Ніна Бай, яку всі організатори близько знали.

Ще один день забрала нам поїздка нашим автобусом до давньої княжої столиці Чернігова, що розташований в дуже гарному місці над рікою Десною. Це була наша перша прогулька на схід від Дніпра, який ділить Україну на Правобережну і Лівобережну. Всі наші тури були дуже цікаві, але забрало б забагато місця й часу, щоб все описати. Головне, що ми набралися віри, що наша громадська праця в Канаді виявилася не даремною, а таки залишила певний слід у звільненні України.

Час нашої візити пройшов скоро. І хоч я також цим разом не бачила найближчих рідних околиць, я зрозуміла, що нікого з найрідніших мені осіб я там уже не зустріла б. І, може, тому моя колишня велика туга за Україною заспокоїлася. Мене тягнуло вже додому, до своєї Канади. Я відчувала, що нас чекали там Юрко і Ірця, Марго і наша внучка Наталя, за якими я так скучила.

Правда, і в Канаді ми розбрелися по широких просторах і не часто можемо зустрічатися. Ірця виїхала аж до Нью Брансвік і чо-

мусь не бажає повернутись до Онтаріо, де є найкращі можливості знайти працю і де залишилися майже всі її шкільні та пластові знайомі і приятельки. А відколи і ви переїхали до Оаквіл, ми з дідом знову залишилися самі, нам стало сумно. Добре, що ти, Наталю, приїжджала до нас досить часто і розвеселявала нас. У той час ти дуже любила спати зі мною, а я з тобою. Я тобі розказувала казки, а ти казала: "Бабуся, іще кажи" аж поки засипала. Часто ти слухала пісні, скоро запам'ятовувала слова та мелодію, і сама дуже гарно співала.

Чи пам'ятаєш, Наталю, як ми з дідом возили тебе на каруселі і слайди до Вудбайн? Спочатку ти трохи боялася, але пізніше ми боялися, щоб ти не загубилася або тебе не вкрали. Ми поверталися з тих карусель завжди пізно і були виснажені, але почувалися щасливо, що були з тобою і мали приємність.

Я не знаю чи ти пам'ятаєш, Наталю, як досить несподівано померла моя мама, а твоя прабабця Павліна Карлівна. Твоя мама відвідувала в той час тітку Даяну в Англії. А ти була з татом і з нами та з приятелькою мами, яка жила на Ламбтон Сквер. На цвинтарі ти навіть принесла і кинула квіточку на домовину прабабці, як доросла.

Взагалі, ти, Наталю, завжди була дуже розвинута як на свій вік. Коли в тебе було два рочки, ти вже знала напам'ять український та англійський алфавет і вміла рахувати до 100, хоч ніхто тебе фактично не заставляв до цього. Ти також вільно розмовляла англійською й українською мовами. Ти, мабуть, знаєш, що ти розумна, здібна, талановита, гарна, чутлива і маєш добре серце. Всі ці прикмети ти успадкувала від своїх батьків. Але розвивати їх далі мусиш сама. Бо світ є гарний та бувають у ньому й дуже погані, підступні і злочинні люди. Тож придивляйся добре, з ким пристаєш і товаришуєш. Є дві дороги перед кожним у житті. Перед тобою також. Одна добра, а друга — блудна. Твоє життя багато залежить від того, котру дорогу ти вибереш для себе.

Ми бачимо, як серйозно ти ставишся до науки і як легко вона тобі дається. Ти любиш читати, співати, малювати і навіть пишеш оповідання та вірші.

Ти, дорога Наталю, швидко виросла, а ми з дідом стали старі і вже не можемо тебе повчати. Тож бажаю тобі від усього серця, щоб досягнула в своєму житті всього, що сама бажаєш і щоб твоя дорога завжди була тобі ясною!

Твоя бабуся
Ада Юрїївна.

